

ERDÉLYI MÚZEUM

XVI. kötet.

1899.

IX. füzet.

A magyar nemzeti egyetem keletkezéséről.

(II-ik és befejező közlemény.)

Szabadság! ez eszme vonul végig sóhaj és óhaj, vágy és lelkedésként az 1848-iki törekvések programmján.

Csak hogy e szabadság nem a féktelenség és önzés takarója, hanem a rend, az alkotmányosság és az önzetlenség érvényesítője.

Nem az érzékiség, hanem a szellem kívánt felszabadulni a természeti és tételes törvény ellenére a nemzetre nehezedő nyomás alól. *Gondolatszabadság, vallásszabadság* eme kinesek, melyekért a magyar nemzet századokon át küzdött s melyeket békekötések, törvények is biztosítottak számára, s melyektől nemzetünket az udvar erőszak, önkény által mégis megfosztotta — nem betű, hanem tények, a sajtószabadság ténye útján biztosítandók. A censura eltörlése, a sajtószabadság minden reformbiztosítóka. „Alkotmányos élet s képviseleti rendszer sajtószabadság nélkül — mily árva gondolat”.¹ Ezért is a sajtószabadság tényével számítják az új vívmányok korszakát; a Pesti Hirlap e naptól kezd új számsorozatot.

E szabadság gerinczét pedig az *alkotmányosság* képezi; de nem a régi alkotmányosság, a mely egyesek és rendek önzően őrzött kiváltsága, hanem a szabadság és a nép-souveranitás szellemében az egész nemzetre kiterjesztett, népképviseletben és felelős miniszteriumban érvényesülő alkotmányosság. E szabadság eszméjétől lelkesítve *önzetlenül* és szabadon lemondtak az igazán nemesek százados, majd ezredéves jogaikról, felszabadították a népet urbéri függésétől, kimondták a törvény előtti egyenlőséget, kívántak esküdtszéket képviselet alapján s a végrehajtó hatalom esetleges önkényének ellenőrzése czéljából az évenkénti országgyűlést a haza szívében, Pesten.

S a mint a jogokat megosztják e nemesek: úgy önzetlenül, *szaba-*

¹ L. Pesti Hirlap márcz. 16. sz.

don magukra vállalják a terheket is; a mint közös a jog: úgy közös a teherviselés.

S mivel nincs kiváltság s mindenki egyenlően élvezze a jogokat s viselje a terheket s mindenki egyenlőkép éljen a szabadság szellemében kiépült alkotmányosság védelmében és védelmére: éppen ezért a katonaság sem képezhet kivételt: a katonaság is esküdjék meg az alkotmányra; magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk.

S mivel a végzet Ausztriával hozott kapcsolatba s ezen kapcsolatot a *pragmatica sanctio* alapján törvényesíté: éppen ezért az alkotmányosságban erős szabadság nemcsak nemzetünk, hanem éppen szabadságunk és alkotmányunk érdekében Ausztria népeinek is kell hogy közös kincse legyen. Ez nincs ugyan a 12 pont közé felvéve, de *Irinyi beszédjének*, a melyet a 12 p. bemutatása és megokolása alkalmával mondott, ez képezi egyik sarkalatos tételét: „A monarchiát fenyegető veszély elhárítására a fegyver nem elégséges; e célra nálunk az alkotmányosság bővebb kifejtése s a *pragmatica sanctio* által velünk kapcsolatban levő népeknél annak behozatala az *egyedüli* eszköz“. ¹

A követi kar küldőihez intézett nyilatkozatában az absolutizmus alóli felszabadulás küzdelmének „feladatúl kevesebbet nem ismer el, mint az alkotmánynak létesítését minden következményeiben“. ²

S mivel egy és ugyanazon alkotmányosságban erős szabadságért küzdött a multban a magyar genius által vezérelt Királyhágón túli és inneni nép: ezért is most e szabadság kivívása után a kettő nem különülhet el egymástól. Ezen alkotmányosság szükségyszerű gyümölese Erdély és Magyarország *unioja*.

S nem szenvedély, hanem szent lelkesedés e küzdelem táplálója, miért is nemzetünk minden absolutisticus, nemzetellenes, évszázados törekvés daczára, még sem feledkezik meg dynastikus érzelmeiről, sőt midőn magyar király századok óta először ismét magyar nyelven, csakis néhány szóval, de mégis magyar szóval, nyitja meg az országgyűlést: „minden csupa enthusiasmus“, „sokan sírnak“ ³ s

¹ L. Pesti Hirlap 1054. sz.

² L. P. Hirlap márcz. 18. sz.

³ L. Zichy Antal: gr. Széchenyi István II. 65.

Kossuth, az ellenzék lelke, kijelenti, hogy lehetetlen kettőzött készséggel meg nem adni, „mire a magyar király hí magyarjait magyarról szólítá fel: a törhetetlen bizalmat felséges személye és atyái szándéka iránt“. ¹ Ez nem volt frázis vagy csak a pillanatnyi felbuzdulásnak eredménye, (Kossuth e szavakat csak 10 napra rá mondta), mivel Kossuth épp úgy, mint Széchenyi meg voltak arról győződve, hogy a dynastia érdeke, egész jövője a magyar alkotmányosság fejlődésével kapcsolatban van; a fejedelemnek magyar nyelven való megszólalását pedig a nemzettel való egybeforrás zálogául vették. Különben a nádor már is eltompítá az oppositio életét. ²

Ezen erkölesi alapon nyugvó szabadság, a mely a törvényben, a rendben, az alkotmányosságban birja erejét s nem az önző eltulajdonításban, hanem az önzetlen áldozatkészségben, a javak odaadásában, a terhek elvállalásában nyeri érvényesítését, s a szenvedélyt és a múlt keserűségeit leküzdő lelkesült bizalomban és odaadó hűségben a király iránt, s majd később az életnek s mindennek a hazáért való feláldozásában megdicsőülését: ezen valóban nemes, ezen igazán szent szabadság szelleme volt egyetemünk újjá szülője is.

Ugyanazon küldöttség, a melynek feladata volt „a márczius 15-iki Magyarország történet-könyvében örökké fenmaradandó napon az egybeforradt összes lakosság által egyértelműleg elfogadott petitiót a felséges hazának“, mint „hazánk jövődő boldogsága- és felvirágoztatásának egyedüli zálogát“ bemutatni³, magával vitte „a pesti egyetemi tanuló ifjúság kívánatait, melyek az eddig elhanyagolt tanítás és tanulás ügyét tárgyazzák“. ⁴

A magyar kir. egyetem összes tanuló ifjúsága ugyanis a sajtószabadság harmadik napján tartott közgyűlésén egyhangulag hozott

¹ L. Márki: A modern Magyarország 17.

² Kossuth: „Az uralkodóház jövője kapcsolatban áll Magyarország alkotmányos fejlődésével“. . . . Az lesz a Habsburg ház második alapítója, ki ezt a rendszert (absolutismust) alkotmányos irányban alakítja át. L. Márki u. o. 18. l.

Széchenyi: Nemzetünk feladata, hogy az alkotmányos kifejlésnek basisa a *dynastiának támasza* legyen; most az ideje, hogy szűnjék meg provinciáza lenni, mert lehet anyaországgá“. L. Pesti Hirlap 1848 márcz. 18.

³ L. Hajnik Pál beszédét Pesti Hirlap márcz. 23.

⁴ U. o.

határozata alapján kívánatait a következő 9 pontban nyújtá be a petitionalis választmánynak :

1. A magyar *egyetem emancipatioja* a *bécsi kormány* és *egyetem* gyámsága alól s annak törvény általi biztosítása.

2. Az egyetem kormányzásának *szabadelvű* elrendezése s *országgyűléseni* képviseltetése.

3. Az egyetemi jószágok fölszabadítása a collegialis rendszer kezelése alól s azoknak *hű, nyilvános felelősséggel* járó kezelése.

4. *Tökéletes* tanítási és tanulási szabadság, t. i. szabad legyen a tanulói évek meghatározása mellett *tant* és *tanítót* választani; nem különben tudományuk és képességük által kitűnt *egyéneknek szabadon oktathatni*, s az álladalom által fizetett tanárokéval *egyenlő érvényességű* bizonyítványokat adhatni.

5. A rendes és rendkívüli tanszékek, segédállomások stb. nem kegyelem útján, de érdem és nyilvános esődület általi betöltése, *minden valláskülönbség nélkül* s azoknak a *külön vallások szükségeseinek* s a tudomány *jelen állásának megfelelő szaporítása*.

6. Testgyakorlati intézetek és egyletek felállítása.

7. A tudományban elmaradt vagy elaggott tanárok elmozdítása s nyugdíjaztatása.

8. Az évenkénti próbatételek megszüntetése s azok helyett nyilvános szigorú s kimerítő díj nélküli *végvizsgálatok* behozatala, a tanároknak az álladalom általi kármentesítésével.

9. Nagyobb, a tudomány jelen igényeinek megfelelő s a magyar nemzethez illő tantermek s egyéb intézetek felállítása.

Nem egy könnyelmű, szélsőségekre hajló ifjúságnak volt ez a nemzethez és a nemzet által Ó Felségéhez intézett kívánata, hanem azon ifjúság kérelme, „mely a márcz. 15-ike óta kifejlett forrongások közepette a legdiesőbb elszántsággal és önfeláldozással, az összes lakossággal kezét fogva, azon működött, hogy a rend-, személy- és vagyonbátorság minden féltelenség ellen biztosíttassék, s minden erejét arra fordítá, hogy a szabadság diadalünnepe vérontás színpadává ne fajuljon“.¹ S a kérelem tartalma sem volt utopiaszerű. „Méltányolták az ifjúság kívánatait, a kor igényeit megértő tanárok

¹ Hajnik Pál, a küldöttség vezetőjének, beszéde az országgyűlésen. Pesti Hirlap márcz. 23.

is“,¹ sőt maga a tanári testület a föntebbi pontok elfogadására örömmel nyújt kezét s a szent ügyet magává teszi s ennek bizonyságául Szabó János, a magyar kir. tud. egyetem e. i. rectora és akadémiai tanár, továbbá Balassa, Rupp és Arányi, mint a tanári testület kiküldött tagjai a kérelmet aláírják“. ²

De nem volt utopiaszerű azért sem, mert épp úgy hazánk történeti multjával, s a nyugati culturnemzetek jelen állapotával, valamint e kort mozgató eszményével és az egyetem eszméjével szoros benső összefüggésben állott. Önálló kívánt a magyar egyetem lenni épp úgy a bécsi egyetemtől, mint a bécsi kormánytól. Az independentia Universitatis az 1790/1. országgyűlésben proclamált nationalis educationak volt szoros követelménye, melyet az 1825/7. országgyűlés oly ékes szóval és nyomós érveléssel, mindenütt a nemzet geniusát, típusát hangsúlyozva sürgős felterjesztésben érvényre kívánt emelni. Ugyancsak ezen országgyűlés kívánta az egyetemnek szabad önkormányzását, autonom jogainak elismerését, a tanároknak anyagi függetlenítését s már itt merült fel annak gondolata, hogy „talán illő volna, az Universitas díszének és virágzásának és a tudományok tiszteltetésének tekintetéből“ (Árvavárm. követe Jegyzők. IV. 213 fj.), hogy az egyetem küldöttjei is az országgyűlésben helyet nyerjenek. ³

Ugyancsak ez országgyűlés kívánja az egyetem jóságai önálló az egyetem által történő kezelését a számadás terhe alatt s tekintettel az egyetemnek szomorú szellemi állapotára „a tanító székeknek szaporítását, a múzeum és természeti cabinet bővítését és az astronomikus torony és speculának, szóval az egyetemi intézetek tökéletesítését“ (Jegyzők. IV. 213.).

Az egyetemnek interconfessionalis jellegét kívánta alapvetőleg az egyetemnek 1780-ban a diploma inauguraleban és az 1790/1-ki törvényhozásban leghatározottabban kimondott kir., illetőleg *állami* jellege, s az 1848-ki törvényhozásnak egyik legférfiásabb, a történeti fejlődésen alapuló ténye: a vallás egyenlőségéről hozott XX. törvénycikk.

¹ U. o.

² L. u. o. és Pesti Hirlap 234. l.

³ L. Acta 811 l. CLXXXVII. sz. CLXXV. ülés, CLXX. ülés CXCIX. sz. és CLDXXIX ülés, CCVIII. sz. CC ülés, CCLIX. acta 1015. l.

Csak a *tanszabadság* elve volt hazai egyetemünkön eddig ismeretlen elv; de nem azért, mivel ez a történeti fejlődéssel általában ellenkezett volna, hanem azért, mivel ellenkezett ez a bécsi udvari szellemmel, a mely ellen 1790. óta a magyar nemzet oly soká majdnem sikertelenül küzdött. De mégis hiába emelt Ausztria sorompókat a nyugat ellen, a végett, hogy a magyar ki ne mehessen a külföldi egyetemre, s ne hozhassa magával a külföldi egyetemekről beszivárgó gonosz elveket;¹ hiába emelt a protestansok számára, nem úgy, mint ők akarták Debreczenben s Pozsonyban, hanem Bécsben theol. facultást; hiába censurálta meg a vámnál a könyveket s kobozta el a szabadabb szellemű munkákat, sőt még a bibliákat is: a gondolatok vámmentesek s az eszmék ellen hiába küzd a rendőri állam kicsinyes fegyverével.

Ausztria nem Nagy Frigyes *katonáival*, hanem a benne képviselt eszméekkel állott most szemben; ama nép-souveranitás eszméjével, „a mely előtt a fejedelem a szervezett nemzetnek, az államnak első *szolgája*, és pedig azon államnak, melynek akarata a *törvényben* szólal meg, a mely ha *beszél*: hallgat a fejedelem; miért is a törvényszék előtt paraszt és herceg közt nincs különbség“, s másrészt a vallás és gondolkozás szabadsága eszméjével! „A *cselekvés* terén nincs ugyan az államnál felsőbb hatalom; ez előtt lelkiismeretszerű feltétlen engedelmségben meghajol a fejedelem épp úgy, mint az állam minden polgára, de van egy tér, a melyhez nem férhet még az államnak, a törvénynek hatalma sem s ez a vallás és gondolkozás általános szabadságának tere. „A tudós, a philosophus az *universum tanítója*, a *fejedelmek* mestere: következetes gondolkozás az ő feladata, míg a fejedelmé a következetes cselekvés. *Okoskodás* útján tanítson az, példa útján emez“.² Nagy Frigyes ezen igéi a porosz állam *alaptörvényeiben* testesültek meg s ezen törvények képezik tárgyi alapját azon szabadság érvényesülhetésének, mely nevezetesen Wolf és Thomasius működése útján honosult meg a

¹ L. Mária Teréziának 1761-ki szeptember havában az erdélyi udvari cancellariához egy egyetem felállítása érdekében intézett leiratát és az 1825/7. országgyűlési Jegyzőkönyve L. ülésében kül. a pozsonyi praeost szavait.

² L. Nagy Frigyesnek Wolffhoz írt levelét 1740. és Oncken: Zeitalter Friedrichs des Grossen; Hettner találó jellemzését „Litteraturgeschichte“ művében és Trendelenburg: Kleinere Schriften-ben a megfelelő monografiákat.

német egyetemeken. A hallei egyetemnek *e szabadság* képezi *lét*-alapját; a göttingeni egyetem pedig felvirágzását; a jenai Fichtéjében büszkeségét; a berlini egyetem a nemzetet újjászülő dicsőségét e szabadságnak köszöni; s végre a tanítási és tanulási szabadságban rejlik amaz erő, a melylyel a német egyetemek általában épp a legújabb időben Olasz- és Oroszország, Japán sőt Franciaország egyetemeit is meghódították s még az elzárkozó Anglia szellemi fellegráiba is nagy részt ütöttek.

Az egyetemi tanszabadság ezen eszméje Ausztrián át behatolt hazánkba is s nincs mit csudálkozni a fölött, hogy most, midőn márczius 15-ke szellemi börtönünkről a követ leemelte, a feltámadt szabadság minden következményeivel is tiszta alakjában, meg nem alkudozva a fejlődés fokozatosságának követelményeivel, állott a lelkesültek szemei előtt. „Szellemi érdekeink a *szabadság* alapján ápolitassanak“: Kossuthnak a fölíratból vett e jelszava alatt indult meg és fejlődött e mozgalom; s a mozgalom *célját* is a nemes Szemere Bertalan belügyministerré történt kineveztetésekor tiszteletére rendezett fáklvászene alkalmából tartott beszédében — ugyan e szabadságban látja, — midőn így szól: „Más biztosítékot mi a jövőre nézve nem adhatunk, minthogy mi a szabadságot nem tartjuk eszköznek, hanem *célnak*; mi a rendet is a *szabadságért* óhajtuk s azt a *szabadság szempontjából* a *szabadság eszközeivel* óhajtuk fentartani; mi azok leszünk a kormányon is, a kik valánk az ellenzék soraiban; mi a mely elveket hirdettünk, azokat életbe léptetni is igyekezünk, ime itt a szabad ég alatt, az éjnek ünnepi esendében, az örökké való Isten színe előtt esküszünk; a mint e fogadásunkat megtartjuk, Isten minket úgy segéljen“! ¹

A vallásos ihletig felemelkedő szabadságért való lelkesedés ezen háttéréről emelkedik le egyetemi ifjúságunk kérelme, a melyben nem elégszik meg a tanszabadságnak német egyetemi alakjával, hanem mintegy jóvá kívánva tenni az eddigi elmaradást, kérelmével megelőzi legalább 50 évvel az egyetemek fejlődését.

Megnyiltak az egyetem kapui bárki előtt, hallgathatott az *bármely* tudományt, bármely tanárt; a hallgatás nincs kor- és rendhez, sem pedig bizonyos facultáshoz s annak tárgyai egymásutánjához

¹ Pesti Hirlap márcz. 28.

kötte; nem zavarja az elmélyedést, a tudományos problémával való foglalkozást sem évközi, sem évvégi vizsga, az egyetem minden egyes hallgatója élvezi a hallgatás teljes szabadságát; de másrészt meg van a tanítási szabadság is. S e tanítási szabadság nem szorítkozik annak lényegére, t. i. arra, hogy a *kinevezett* tanár *tantárgya* választásában, előadása irányában és módszerében teljesen szabad, hanem kiterjeszkedik még a *tanerőkre* is, a mennyiben az egyetemen nemcsak az állam által fizetett egyén, hanem tudománya és képessége által kitűnt bármely egyén is adhat elő s állíthat ki az állam által fizetett tanárokéval egyenlő érvényességű bizonyítványokat.

Hogy ezen újítás *nem* azonos a magántanári intézménnyel: e mellett szól a *mozgalom jelleménye*. Ausztriában, a hol az egyetem összes polgárai, hallgatók és tanárok egyhangulag hozott határozatban szintén kivánták a tanszabadságot, a tanítás jogosultságát kiterjesztetni kivánták nemcsak a tanárokra. Erős volt ott azon mozgalom, a mely az egyetem szervezetét is az autonomia biztosítása érdekében tágítani óhajtotta oly formán, hogy a kormányzó, tanárválasztó egyetemet nem a tanárok, hanem a hallgatók és egyetemi doctorok összessége képezze, a mely doctor collegiumnak csak is csekély részét alkották az egyetemi tanárok.¹

Ugyanezen — az egyetemet átalakító szellem szólalt meg 1848-ban a majnai Frankfurtban tartott congressuson, a mely egy „szabad akadémiai egyetem alapítását” czélozta² s éppen ausztriai egyetemi küldött, ki nem is volt szoros értelemben vett egyetemi polgár, hanem csakis az egyetemnek doctora — küzdött ily szabad egyetem eszméje mellett a frankfurti congressus határozatai ellensúlyozása érdekében Jenában megtartott német főiskolai tanárok gyűlésén.³

¹ L. Gesch. der Wiener Universität. Jubiläum Ausgabe 1898. Kül. 30. l.

² Az alapszabálytervezet 2. §. „Az akad. egyetem a tudományt nem osztja facultásokra; arra törekszik, hogy az életet a maga teljes valóságában megismerje, a positivumot a gondolat világosságában előterjeszse és ez által az ifjúságot arra képesítse, hogy a társaságban és pedig annak mindennemű működési iránya szerint — öntudatosan ténykedve részt vegyen. Az eddig fennálló főiskolákat bekövetkező reformjuk sorsára bizza s önmagát már most olyanak állítja oda, a mivé azok hosszabb fejlődés után válnak. A jeni gyűlés határozatait is közli Wolf i. m.-ben.

³ L. u. o. 29. l. és bővebben Wolf, Zur Gesch. der Universität Wiens. Kül. 87. stb. l.

A frankfurti bizottság Bécs számára tervezte a szabad akadémiai egyetem felállítását s e törekvés nyomait a bécsi egyetem szervezete 1873-ig mutatta, nevezetesen abban is, hogy a bécsi, valamint a prágai tudomány-akadémia tagjai, mint ilyenek, bármely osztrák egyetemen tarthattak előadást.¹

A *mérnökök és technikusok* már április hó 10-én egybegyűltek az egyetem nagy termében s a miniszterhez felterjesztett kívánságaikban Gelenceinek, a physika egyetemi tanárának indítványára a szaktudományt, a szaktanulmányozást óhajtják minél *tágabb* körben biztosítani. Az alsóbb hivatalnok továbbképzésére nyerjen időt, alkalmat; a külföldi munkák lefordítandók és olvasón árusítandók; egy technikai lap ismertesse meg a közlekedési munkálatokat; minél több egyén részesüljön tanulmányi úti segélyben; pályakérdések kitűzése fokozza a tanulmányi kedvet; nem a szolgálati idő, hanem a képzettség legyen alapja az emelkedésnek; s gyökeres javításokkal rendeztessék *rögtön*, be sem várva az összes egyetem rendezését, az egyetemenél a mérnökök képzése.²

Nagyobb szabású és az egyetemi reformeszmét részletében is megvilágosító volt az *orvosok* mozgalma. A mai kornak vívmányai-val mint teljes ön- és czéltudattal felállított követelésekkel találkozunk az 1848-ki orvosoknak tárgyalásaiban és folyamodványában. Az állami, valamint a humanitási érdek megkivánja az államtól, hogy maga az állam rendezze a közegészségi, a törvényszéki orvosok ügyét, ezért azt is, hogy e czélnak megfelelőleg az orvosok a kormányzatban képviselve legyenek.³ Balassa János pedig, ugyanaz, ki az egyetemi polgárok kérelmét a tanárok képviselőjében aláírta, a pesti egyetemnek későbbi büszkesége, előadja az orvosi akademiának nagy jelentőségű tervét,⁴ a mely szerint „A *tanári testület és tanszak* megszűntek zártkörű egylet lenni; a tanárok nyilvános termekben tanítanak s a megnyíló concurrentia mellett, ha nem felelnének meg hivatásuknak, önként buknak, hova hamarabb bukniok kell“. „A szigorlatok, esődíletek nyitott ajtóknál tartatnak és ez tagadhatatlanul több biztosítékot nyújt a statusnak, mint egy uralomra vágyó,

¹ L. Gesch. der Wiener Universität 1848. és 32. l.

² L. Pesti Hirlap ápril 16. sz.

³ L. ápr. 26., 28. és kül. a 34-ki Pesti Hirlapi számot.

⁴ L. jun. 8. 11. sz.

esupán önérdekeitől függő központi camarilla“. A tanári testület tehát, mint az eredeti orvoskar, újabb állásában teljes biztosítékot nyújtand a statusnak feladataiért, mert a nyilvánosság legszigorúbb és legigazságosabb bírói széke, úgy mint a nemzetnek felelős kormányja örködnék és ítélnék fölötte“. ¹

Ezen democratikus, az egyetemet tanítónak és hallgatónak könnyen hozzáférhetővé tevő irány jellemzi tehát az egyetemi ifjúság kérését s a kérés ezen jelleme emeli az abban kért tanszabadságot a külföldi egyetemeken létező tanszabadság fölé. Az University Extension eszméje már itt lép elibénk s követel megvalósulást. Itt tűnik fel az, a mi az angol amerikai egyetemek mellett s azokkal összefüggésben s a mi nevezetesen Belgiumban magában a szabad egyetemen majdnem 50 évre rá tényleg meg is valósult. 1848. nemzetünk, de egyetemünk jobb és szabad jövőjének is prophetája!!

S végre nem útopiaszerű e prophetia, mert az 1848-ban életet kívánó eszmény az *egyetemnek eszméjével* teljesen egyezik.

Az emberiséget mozgató eszmék megvalósulásuk *kezdetén, keletkezésükben* jelennek meg legtisztábban. A keresztény vallás egyetemességének és szeretetének elve képezi tárgyi alapját a nemcsak tüneményszerű, hanem állandó alkotmányú tudomány-egyetemi életnek. A középkor, a mely *e* egyetemeket szülte, korántsem azon sötét kor, a melynek azt az egyoldalúság feltüntetni akarja. Ideális hatalmak ténykednek a contemplációban, idelis hatalom változtatja át a népvándorlás ösztönét a szentföld birtokának vágyává; az égő szerelmet égi szeretetté; s másrészt az önérzetes, férfias munka autonom szövetsége és szervezete lép elibénk a *ezéhekben*, a köztársasági jellegű városokban. Ugyanezen önérzetes és ideális irány érvényesül ama törekvésben, a mely a hit és tudás kineseinek egységesítésében, egységes világnézet megalapításában s megalakításában nyilvánul. Szabadon érvényesülhetett emez irányzat. Nagy Károly iskolát kívánt, nem törődve azzal, hogy ki építse s a fönkelt szellemű pápák közül, nevezetesen III. Sándor pápa, a szűkkeblű *ezéhes* iskola tulajdonosokkal szemben hangsúlyozza, hogy a scientia litterarum donum Dei; miért is a székesegyházak iskoláit ingyen látogathatja bárki is; miért is taníthat bárki is, a licentia docendi meg nem

¹ L. Pesti Hirlap jun. 11.

vásárolható, de a tanításhoz nem is szükséges; a tanítástól csakis az tiltható el, kire bebizonyítható, hogy nem képes tanítani.

Czéhek módjára szabadon egyesültek a tanítók és tanulók; a tanulók követték tanítójukat nemzet, kor és rendi különbség nélkül; majd szerződve előnyöket nyújtó városokkal, megtelepedtek; universitas, communio, „corporatio collegium magistrorum et scholarium“-ot képeztek, meghívtak, elbocsátottak tanárokat s így állami s egyházi kezdeményezés nélkül a studium generaleban rejlő erő alapján létesültek az első egyetemek.¹ Nem egyházi vagy állami, sem pedig egyéni érdek és haszon vezeté az egyeseket az egyetemre, hanem a studium iránti önzetlen lelkesedés és szeretet. „Voltak a scholarok közt is sokan, kik már régebben működtek otthon is mint magisterek; sem ezek, sem a többiek nem hivatalt kerestek, hanem tudományt, esetleg egyetemi fokozatot, mely azonban a gyakorlati téren való alkalmaztatásra nézve nem feltétel, hanem legfeljebb ajánló levél volt; s voltak a scholarok közt Barbarossa Frigyes authenticája szerint számosan, kik a tudomány kedvéért szívesen viselték a szegénységet s álltak szembe a veszélylyel. A tudomány szeretetét s az érte való lelkesedés fokát pedig mi sem jellemzi inkább, mint azon tény, hogy még nők is látogatták az egyetemeket; sőt a salerno-i orvosi facultáson s a párisi *theol.* facultáson a XI. sz. második felében a tanárok közt is találkoznak nőekkel. A nős Manegold *theol.* tanár mellett leányai is tartottak a párisi egyetemen szentírás magyarázati előadásokat“.² Ily tág keretben, ily idealis szellemben folyt le a tudomány élete az egyetemek keletkezésékor. A világ hatalmai mellé, a császári és pápai mellé, mint harmadik elismert világhatalom a studium generale lépett. Az egyetemek keletkezésében érvényesülő tanulmányozásnak s tanulmányi önállóságnak és szabadságnak s a tanításban érvényesülő szabad versenynek eszméje lelkesíté 1848-ki egyetemi ifjúságunkat. Az ő kérelmük, az ő törekvésük nem volt utopistikus, hisz összefüggésben volt történeti fejlődésünkkel, a német egyetemek akkori törekvéseivel, a nemzetünket meghatározó szabadság eszméjével s egyezett az egyetem eszméjével is.

Az egyetem e kérelmét a pesti küldöttség vezetője, Hajnik Pál, beszéd kíséretében márcz. 19-én adta át Pozsonyban déli 12

¹ L. Az egyetemi tanulmányozás feladata. Athenaeum VI. 50—61. l.

² L. Denifle 233. l. s Athenaeumi czikkemet VI. 58. l.

órákor a rendek gyűlésén, a mely petitiók, „tekintve a rendkívüli körülményeket, azonnal felolvastattak“.¹

Kossuth, az országgyűlés lelke, megnyugtatta a küldöttséget, hogy az egyetem kérelmét illetőleg „biztosíték fekszik abban, hogy a magyarnak független nevelési minisztere lesz. Ezen miniszter fogja a törvényjavaslatokat előkészíteni s a jövő országgyűlésnek előterjeszteni“ (l. u. o.). S a miniszter meg is lett; de nagy Eötvösünk nem várákozott a jövő országgyűlésig. Már márcz. 23-án tárgyalták a „magyar egyetemről“ szóló törvényjavaslatot kora reggel a kerületi ülés, 9 óra után az országos ülés; márczius 25-én a főrendek,² márcz. 28-án hitelesítik a második üzenetet³ s 30-án 7 más elfogadott törvényjavaslat mellett felmegy a magyar egyetemről szóló is Ó Felségéhez, ki is e felterjesztett törvényzikket Zsedényi Eduárd által aláírt legkegyelmesebb elhatározása szerint Bécsben szent György hó 3-án jóváhagyni méltóztatott.⁴

Három rövid paragraphus szól a magyar egyetemről. Az egyetem *egyenesen* a közoktatási miniszter hatósága alá kerül (1. §.). Az oktatás és tanulás szabadságának elve törvényesen kimondatik, a mely szerint a *tanuló* tantárgyat és tanárt szabadon választhat, s mely szerint a rendes tanárokon kívül, más jeles egyének is, a miniszterium által ideiglenesen megállapítandó, későbbben pedig a törvény által meghatározandó feltételek mellett oktathatnak (2. §.). Az elv alkalmazását a törvény a miniszterre bizza, ki is eljárásáról és egyéb e részben teendőiről a legközelebbi országgyűlést tudósítja. (3. §.).

Három rövid paragraphus, mely mégis bevilágosítja az eddigi nemzeti küzdelemnek hosszú útját; s irányító szövétnekként világít egyetemi életünk igaz fejlődésének messze jövőjére. Egyetemünk

¹ L. Pesti Híradó márcz. 22. 244. l.

² Ugy látom, hogy a törvényjavaslat fölött vita csak a főrendeknél volt. A tanszabadság elvétől fáztak egyesek; azt azonban egyenesen nem támadták meg, hanem jellemző módon csak annak alkalmazását kívánták elhalasztani, míg végre ez álláspont következményeit br. Eötvös tárgyilag (tehát jó a jelen állapot) és gr. Teleki-László személyileg (rosz a miniszter) meg nem világozták s így a törvényjavaslat elfogadását biztosíták. L. a Pesti Hírlap márcz. 30. sz. ápr. 2. sz.

³ P. H. ápr. 4.

⁴ L. P. H. ápr. 7. sz.

szellemi életünk gyújtója! Egyetemünk létének és fejlődésének alapja nem lehet a királyi kegy avagy önkény, hanem egyes-egyedül az *országos törvény*, a melyben a nemzeti szellem követelménye a fejedelem bölcsességével egyesül. Egyetemünk kormányzása nem függ sem külföldi, sem udvari hivataltól, hanem a nemzet kormányától, mely az országgyűlésben a nemzetnek felelős; s végre egyetemi életünknek, valamint nemzetünknek éltető szelleme: a szabadság.

Nagy Eötvösünk is követte e törvény szerkesztésénél kora nagyjainak elvét: „Codificatióval vesződni nincs idő; ki kell mondani a főelveket, s azoknak alkalmazása fölött akkor lehet majd tanácskozni, ha sanetionálva lesznek. A kedvező pillanatot használni kell; s ha az elvek kimondása későbbre marad, félő, hogy semmi sem lesz azokból.“¹

S Eötvös, a mély contemplációra annyira hajló természete daczára mégis teljesen át volt hatva annak tudatától is, hogy itt „a tettek, a fáradhatlan s következetes munka ideje. A szép szavak, az olesó liberalismus kora lejárt. A feladat, mely reánk vár, csaknem oly roppant, mint Istené vala, ki az örök chaost szép rendezett világgá alkotá át. Új statust kell építenünk, a meglevőnek alapjain, legnagyobbbészrt romjain.“²

E tudattól vezéreltetve Eötvös ápril hó 2-án, virágvasárnapján az egyetem ifjú polgárainak körében megjelenik. „Hozsanná“-val fogadják, mint az új rendszer megváltóját. Az ifjúság ezen kitörő hangjaiban „a régi szellemnyűgöző rendszer s embereinek fejére ki van

¹ *Pázmándy D.* szavai, melyeket a 76-ik kerületi ülésben mondott. *L. Pesti Hirlap* márcz. 18. sz. Hasonlóan ugyanott: *Bónis S.* „E perezek a haza szebb jövődjét rejtik keblükben; ezeket jól kell most használni s Magyarországot fel fog virágozni.“ — *Kossuth* az egyetemi küldöttséghez intézett szavaiban: „Ebből, mit szónok előadott, hogy t. i. a jelen országgyűlés missiója már igen rövid, következik, hogy ezen országgyűlés codificationalis munkákba nem ereszkedhetik“ . . . A codificálás elvét 1848-ban találóan fejti ki a *Pesti Hirlap* márcz. 16. száma: „Ily rendkívüli időkben rendkívüli politikát kell követni a törvényhozásnak, s főleg *késni*, *halogatni* nem szabad. Az idő jellemében fekszik, hogy elvek megállapításánál csupán nem maradhatunk, azonban részletes codificatióba sem lehet bocsátkozni . . . Ha a körülmények intését hazánk javára fel akarjuk használni, elégedjünk meg jelenleg a kérdések főmomentumainak törvénybe iktatásával.“

² *L. Tóth Lőrincz* hangulatteljes reflexioit a felelős magyar miniszteriummal Bécsből Pozsonyba visszajövő országgyűlési küldöttség útjának leírása alkalmából. *Pesti Hirlap* márcz 20.

mondva az ítélet. Az ifjúság nyíltan kijelenté egyes tanárai iránti tökéletes ellenszenvét, kérte a magántanárok alkalmazását; a miniszter pedig meghallgatá e kérelmet, valamint azt is, hogy ezentúl nem *évenkénti examenért*, hanem az egyetemi pálya végével kiállandó szigorú vizsgálat föltétele alatt fogja az ifjúság szabad választás szerint hallgatni a szakára tartozó tudományokat.¹ Az ígéretet követte a tett. Rendre dőlnek a régi s emelkednek az új katedrák. Ápril 6-án Horváth Árpád, a híres Istvánnak fia, Gelenczei Pál és Petzwall Ottó nyernek magántanári alkalmazást. Benn a miniszteriumban folynak az előmunkálatok az egyetem reformjára nézve. Május hó 10-én kijelenti Eötvös egy rendeletében, hogy a jövő iskolai év kezdetéig a közoktatás reformját ki fogja dolgozni s a reformnak azon ágait, melyekben a törvényhozás segélyét nélkülözheti, a pénzerő mértékéig életbe is léptetni kívánja; s kijelenti egyszersmind, hogy minden czélhoz vezető és lelkiismeretes véleményt, tanácsot és javaslatot szívesen fogad. Az egyetemi előadások azonban már május hóval véget értek.² S a nagy tettek korát, mely egy új Magyarországot szülni volt hivatva, követte az önkény elleni védelem diéső hareza. Világossal sötét napok borultak nemzetünkre; szabadságunk napja leáldozott s gúnynak illik be, midőn nemzetünk ellenségei büszkén utalnak a szolgaság, az elnyomás e napjaiban az egyetemen mégis fenmaradt tanszabadságra. Életet e szabadság is csak akkor nyert, midőn nemzetünk visszanyerte alkotmányában önrendelkezési jogát, politikai szabadságát, legalább lényege szerint mind azt, a mivel 1848-ban birt.

A birtok azonban még nem kezeskedik arról, hogy azt jól fel is használjuk. A fejlődés útjai különben is hullámzók. Nem csuda, hogy a szabadság jelszava alatt ezzel nem igen egyező munka folyik. Értjük ezt; de kötelességünk nem az, hogy resignáljunk, hanem az, hogy tájékozódjunk nemzeti életünk világitó és irányító gyúpontjaiban, s erősödjünk nemzeti geniusunk szellemében, a mint az 1790-ben megnyilatkozott s 1848-ban elvileg megvalósult!³

¹ L. P. H. ápr. 4.

² L. Eötvösnek ez ügyre vonatkozó rendeleteit a Pesti Hirlap ápr. 24. és május 10. számaiban.

³ Ez alapra helyezkedik 1899-ki máj. 29-én az egyetemi ünnepélyen olvasott értekezésem „Az egyetemi tanulmányozás tárgyi feltételeiről”.

Nagy Lajos litván hadjárata 1377-ben.

(II-ik és befejező közlemény.)

Mikor távozott Erzsébet királyné Krakóból Magyarországba, pontosan meg nem határozhatjuk, 1377 januárius 7-én és 9-én még Krakóban, de már április 1-én Budán keltez.¹ Valószínűleg Domarat lengyel főúr földözete alatt tette visszatérő útját. Domarat már a magyarok gyilkolása alkalmával nagy erélyt fejtett ki a magyarok védelmében. Nagy Lajos király ezért anyja szószólására kinevezte őt Nagy-Lengyelország kapitányának.²

Hogy Erzsébet királyné többé vissza nem tért Lengyelországba, mint némely lengyel történetírók tudni vélik, kétségbe kell vonnunk, minthogy Lengyelországban 1379. évi augusztus-, szeptember-, október- és novemberben kelt hivatalos kiadványai maradtak reánk.³

3. A litvai hadjárat.

Nagy Lajos király megértvén hazakerült anyjától a litvánok rablótámadásainak körülményeit, azonnal elhatározta, hogy ellenök hadat indít, melyben a lengyelek is kellő részt vegyenek. Domarat, immár Nagy-Lengyelország kapitánya által tehát, midőn ez 1377 nagybőjtjében Magyarországból visszaindult, leveleket küldött a

¹ *Monum. Polon.* X, 303. *Dlugosz*, Liber beneficior. I, 202. *Fejér*, CD. IX/V, 167.

² *Diar. Gnezn.* Sommersbergnél, II, 118.

³ Ezek: Datum Apprissj, 1379 aug. 23. (*Anjoukori dipl. Eml.* III, 316.) Cracovie, 1379 szeptember 7. — Actum et datum Cracovie, 1379 szept. 11. — Datum et actum Wislicie (Wislica), 1379 október 15-én. — Cracovie, 1379 november 2-án. (Lásd a krakói tud. Akadémia által kiadott *Monumenta Poloniae* X. kötete 325., 327., 329. és 330. lapjain.)

gneznai érsekhez, a krakói, a poznani (poseni), a wloclawecki (wladislavenni Kujáviában) és a lebusi (lubuceni) püspökökhöz és káptalanokhoz, tudtúl adván nekik, hogy a hitetlen litvánok ellen, kik minap az ő birodalmát megtámadni merészelték, minden hatalmával föltámad, a miért kéri őket, hogy valamely fegyveres népet segítségére kiállítsanak. Domarat kapitány azonban nem fegyveres népet kért, melynek hián a pap urak szűkölködének, hanem azt ajánlotta a főpapoknak, hogy pénzt követeljenek az egyházak kmetjeitől, t. i. fejenként nyolez skótot, ha pedig még nyolez garast sem adnának, egyházi átokkal és tilalommal kellene megfenyegetni őket. Minek következtében az érsekék és püspökök adót vetettek kmetjeikre (szabadosaikra), ez úton 200 márka garast hoztak össze, mely összeget a gneznai érsek személyesen adta át Nagy Lajos királynak, midőn ez a litvánok ellen indult. (1377 július.)

Így írta ezt meg a gneznai főesperes.¹ Dlugosz azonban, ki a krakói egyházak összes levéltárait átkutatta, hogy javadalmaikat összeírhasssa,² másképp tudja e dolgot. Szerinte a lengyel főpapok megfogadták, hogy szolgálatot nem vállalnak magokra; megtiltották kmetjeiknek is, hogy a király által kért segílyt megadják. Ő a 200 márka pénzbeli segílyt sem említi. Ellenben előszámlál hét zászlóaljat, melyeket a lengyel urak a litvánok ellen kiállítottak.³ A gneznai főesperes viszont a hét zászlóaljat nem említi, hanem csak a krakóiakról, sandomiriakról és siradiakról emlékezik, mint a kik Nagy Lajos jelen táborozásában résztvettek.

Hogy Lajos király nagy sereget hozott magával Magyarországból, azt Wartbergi Hermann állítja,⁴ Dlugosz se tagadja, jöllehet előtérbe tolja ama hét zászlóaljat, mintha ezek sokasága fölözte volna a mértéket.

Sajnos, hazai kútfőink, minthogy az Anjoukori Okmánytár még nem haladt e korig, nem igen adnak fölvilágosítást azokról, kik e hadjáratban résztvettek. Abból mégis, hogy ezen 1377. év tavaszán Nagy Lajos király maga jött Erdélybe s Tordára április 5-ére az erdélyrészi

¹ *Sommersbergnél*, II, 118.

² E műve czíme: *Joannis Dlugosz Senioris, canonici Cracoviensis Liber Beneficiorum dioecesis Cracoviensis*. Három kötet. (Krakó 1863—1864.)

³ *Hist. Polon* III, 371.

⁴ *Chron. Livoniae* II, 114.

összes nemeseknek és lakosoknak közgyűlést hirdetett, ott hosszabb ideig tartózkodott, az erdélyi városokat nagy kedvezményekben részesítette, talán nem indokolatlanul gyanítjuk, hogy pénzt és hadi népet a litván hadjáratra főleg Erdélyben gyűjtött.¹

Kik voltak a főurak közül Nagy Lajos táborában, kik vezették hadait? szintén nem tudjuk eddigelé.²

Bizonyosat csak Demeter zágrábi püspökről és királyi kancellárról tudunk, ki 1377 július 26-án orosz földön, Belc vára előtt adta ki Lajos király egyik adománylevelét.³

Lajos királynak is csak egy, 1377-ből kelt regestáját ismerjük,

¹ A mondottak megokolására szolgáljon Nagy Lajos király itinerariuma 1377 április, május és június hónapokban:

Április 5. *Torda* (Ráth, M. királyok tartózkodási helyei. 69. l.).

Április 12. *Füred* (a Tisza mellett, u. o.).

Április 20. *Torda* (Zimmermann, Werner, Müller, Urkundenbuch II, 455.).

Április 24. *Kizsoly* (Kisul, Békefi, A pilisi apátság, I, 373.).

Április 26. *Torda* (Zimmermann etc. II, 456.).

Április 28. *Torda* (Ugyanott, II, 458.).

Április 30. *Torda* (Ugyanott, II, 459.).

Május 1. *Torda* (Ugyanott.).

Május 9. *Kolozsvár* (Zimmermann etc. II, 460.).

Május 17. *Besztercze* (Ráth, 69. l.).

Május 18. *Besztercze* (Zimmermann etc. II, 461.).

Május 21. *Székely-(Maros-)Vásárhely* (Ugyanott II, 463.).

Május 23. *Székely-Vásárhely* (U. o. II, 464.).

Május 24. *Székely-Vásárhely* (U. o. II, 465.).

Május 28. *Diós-Győr* (Ráth, 69.).

Május 30. *Diós-Győr* (U. o.)

Június 1. *Diós-Győr* (Zimmermann etc. II, 471.).

Június 7. *Diós-Győr* (Soproni oklt. I, 440.).

Június 16. *Torda* (Zimmermann etc. 472.).

Június 18. *Kolozsvár* (Ráth, 69.).

Június 28. *Kassa* (Tört. Tár 1892. 639.).

² A lengyelek e tekintetben szerencsésebbek. Lajos király (Belc, 1377 július 26-án) és Péter lublói várnagy (Belc, 1377 szeptember 9-én) leveleiből a következő tanuk: László opoli, veluni és orosz herczeg, Boleszló opoli herczeg, Konrád olesnicai herczeg, János krakói várnagy, Miklós zavichosti várnagy, Ottó sandomiri palatinus, János sandomiri várnagy, Pelka sandomiri bíró és Predbor Lengyelország marsalja (főlovász-mestere) neveit olvassuk.

³ *Monum. Polon.* X, 310. Actum ante castrum Belz, terre Russie. Datum per manus Demetrii episcopi Zagradiensis Hungarie, neonon Zauissy Polonie regnorum cancellariorum ac Timonis vicecancellary regni Polonie.

melyből azt vesszük ki, hogy Martinkfalvi Miklóst és testvéreit megneemesíti híu szolgálataik jutalmául, melyeket a királynak Bazarát földén és a *litvánok* ellen teljesítettek.¹

Magáról a hadjáratról a következőket találjuk följegyezve: Egybegyűlekezvén a magyar sereg, a legegyszerűsebb úton a száznoki Kárpátokon át Sandomirba indult. Oda érkezett Nagy Lajos király is, a hol a lengyel főpapok, főurak és a lengyel hadak várták. Itt (beszéli Dlugosz) Lajos király hadseregét két részre osztotta. A lengyeleket, nevezet szerint a krakói és a Sandomir tartománybelieket Chelm vára ellen küldötte; magyarjaival pedig Bele várát zárta körül. A lengyelek Subini Sendivoj vezérlete alatt, nyolcz nap alatt bevették Chelmet, sőt más erősségeket is, ugymint Grabowieczet, Hrodlót, Sewoloszt; azután a király segítségére siettek Bele alá.

Ezen hadjáratra vonatkozólag a gneznai főesperes csak annyit mond, hogy Lajos király az ő magyarjaival Bele várát körülvette; a krakóiak, sandomiriak és siradiak pedig Ohelin (hibásan olvasva Chelm helyett) várát ostromolták, melyet miután elfoglaltak, Bele felé indultak a királyhoz.²

A főesperes krónikájába fölvelt annalisták nem éppen ellenkeznek a fentebbiekkel, állítván, hogy Lajos király a rajta elkövetett méltatlanságot megboszulandó, a következő évben fegyvereseinek véghetetlen sokaságával az oroszok földjére jött és a ki minden gonoszságnak (értsd: a litvánok rablótámadásának) szerzője vala, György várát hatalmasan elfoglalta, nevezet szerint Grabowecz, Chelm, Kelz, Dodeo (?) és Schwilez várakat.³

Mindezeknél értékesebb Wartbergi Hermann följegyzése: A magyar király — úgymond — nagy sereggel jött a ladoméri felhítüek területére, melyeket részszerint elpusztítván, Bele várát minden oldalról körülkerítette. A várban Narymuntoviez György ült. Miután pedig Lajos király hét hétig állott a vár körül, György

¹ *Fejér*, Cd. IX/V, 166.

² *Sommersberg* II, 119. Loduigus rex cum suis Vngaris castrum Belz circumvallavit, Cracovite vero, Sandomirite, Syradite castrum Ohelin similiter obsederunt. Quo expugnato ad dominum regem versus Belz perrexerunt.

³ *Sommersberg*, II, 94: rex autem Loduigus regni sui iniuriam vindicans, sequenti anno cum infinita armatorum multitudine terram Russie intrauit, et castra Georgii, qui sceleris auctor fuit, requisivit videlicet Grabowecz, Chelm, Kelz (Belc), Dodeo, Schwilez.

félvén a veszedelemtől, mely őt és övéit fenyegette, átadta azt a földdel és emberekkel együtt a királynak. Akközben pedig, míg a király Bele várát ostromlá, kiküldött némelyeket, kik a rutének két más várát kivívták.¹

A különbözet a négy előadás közt nem éppen jelentékeny. Valószínűleg csak hozzávetésképpen említi Dlugosz a lengyelek hét zászlóalját; de kétségtelennek látszik, hogy Krakó, Sandomir és Sirad számottevő segínyt hoztak Lajos királynak,² ki igen tetemes magyar haddal jött megtorlandó a litvánok rablóhadjárátát, habár e körülményt — az annalistát kivéve — a lengyelek hallgatással mellőzik.

Hogy Lajos király Sandomirban egyesült seregét már ott kettéosztotta, az épp úgy ellenkezik a Wartbergi határozott elbeszéléssel, mely szerint Beletől küldött csapatokat Chelm elfoglalására, mint a helyes taktikával, mely a főczélt, Bele elfoglalását nem kockáztathatta alárendelt czélekből. Hogy ama kiküldött csapat merőben lengyelekből állott, ép úgy kétségbe vonható, mint hogy Belet kezdetben csakis a magyarok zárták körül. A gneznai főesperes csupán Chelm, a Wartenbergi két más vár megvívását említi, míg Dlugosz hármat, az annalista négyet nevez meg. Úgy egyenlíthető ki ez eltérés, hogy ama várak kisebb erősségek, vagy az ellenség jötte hírére elhagyottak valának.

¹ *Scriptt. r. Pruss.* II, 114: rex Vngarie fuit cum exercitu copioso in terris scismaticorum, scilicet illorum de Lademar (Lodomeria), quibus in parte deuastatis, idem rex castrum Belce in giro undique circumvallavit. In quo castro Georgius filius Narmanten (Narimuntovicz) residebat. Cum autem idem rex ad VII hebdomades continuasset, idem Georgius timens sibi et suis periculum imminere, castrum regi Vngarie resignavit cum terris et hominibus... Interea dum idem rex obsideret idem castrum, emisit quosdam, qui expugnarunt duo alia castra Rutenorum.

² *Caro* (II, 406.), hogy Lajos király nem is óhajtotta, hogy a lengyelek részt vegyenek e hadjáratban, teljesen alaptalan. „Er hatte nicht beabsichtigt — úgymond Carro — aus der Sache ein National-unternehmen zu machen, dass den Besitzrechten Polens auf die russische Provinzen eine erneute Legitimität verliehe. Ihm war die Opferwilligkeit der Polen, so wie sie sich äusserte, geradezu unbequem“. Ez azon sovinizmusnak, melyet már Czarnkowsky, gneznai főesperes plántált, újabb hajtása. Hisz, ha Lajos király nem kívánta volna a lengyelek részvételét e hadjáratban, nem szólította volna fel őket; és a lengyelek, ha csak gyanították volna, hogy nem kedves királyuknak ez áldozatuk, bizonyára megkimélték volna attól *magokat*.

Érdekes a Wartbergi azon állítása, hogy hét hétig tartott Belc cernirozása. Ezen állítás valóságát be lehet (legalább hozzávetőleg) bizonyítani az ez időben kiadott okiratok kelteiből. Lajos király 1377 június 28-án Kassán keltez.¹ Ekkor útban van Lengyelország felé; ugyanez évi szeptember 14-én már ismét Magyarországon, a lipócezi várban keltez;² tehát befejezte a litván hadjáratot. E két határidő közt 79 nap, vagyis tíz hét és két nap telt el. Ha leszámítunk hét hetet az ostromzárra, marad az útra és a sandomiri tartózkodásra 23 nap. Julius 26-án Lajos király már Belc alatt keltez.;³ szeptember 7-én és 8-án még mindig ott van.⁴ Ez utóbbi napon, vagy még előbb történhetett a vár átadása, minthogy a következő napon, szeptember 9-én jelenti a lublói várnagy a győzelmet.⁵

¹ *Tört. Tár*, 1892. évf. 629. lap.

² *Fejér*, CD. IX/B, 153.

³ *Monum, Polon.* X, 310.

⁴ *Ráth*, 70. — *Hazai Okmt.* I, 273.

⁵ *Monum Polon.* X, 312: Cum invictissimus princeps Lodowicus d. gr. rex Vngarie, Dalmacie, Polonie etc terram Belzensem triumphaliter debellavit et castrum eiusdem Belz *victoriosissime* circumvallavit. Megjegyzem, hogy Ráth Károly „A magy. királyok és erd. fejedelmek hadjárat, utazási és tartózkodási helyei” című művében (II. kiadás, 69. lap) Lajos király tartózkodását 1377. augusztus 14-én Kolozsvárra, augusztus 25-én Sümegre (Simigy) teszi. A kolozsvári tartózkodásnak adatát megtaláltam Fejérnél, CD. IX/V, 164. lapon. De az első tekintetre föltűnt, hogy ez adat tévedésen alapúl, minthogy Demeter erdélyi püspöknek czímeztek, jöllehet Demeter 1376. januárius 13-án zágrábi püspöknek neveztetett ki. Fejér *Szeredai Series* epp. Tausvily. 114. lapjára hivatkozik, a hol nem 1377, hanem 1375 a kelet éve, valamint hogy Ráth ez utóbbi évben föl is jegyezte Lajos király kolozsvári tartózkodását. — A sümegi tartózkodását nem lehetett fölülvizsgálnom, minthogy Ráth saját gyűjteményében levő adatra hivatkozik. Nem lehetetlen ugyan, hogy Lajos király, miután hadait Belc körül elhelyezé, visszaútazott Magyarországra, de mégsem valószínű, hogy oly messzire távozott volna hadseregétől.

Egyébiránt Lajos király korában az okiratok keltére, nevezetesen a királyi székhelyeken, Visegrádon, Budán keltekre biztosan nem támaszkodhatunk, mert be van bizonyítva, hogy Lajos király távollétében is a legszükségesebb rendeleteket az ő nevében adatta ki az anyakirályné. Az általunk tárgyalt időből is közöl a *Zalai oklevéltár* (II, 148.) egy Visegrádról 1377. augusztus 28-án kelt rendeletet, melyben Lajos király maga elé idézteti a zalai alispánt és szolgabírákat, a miért Eörsi Mihályt birtokából kihelyezték. Minthogy Lajos király e rendelet kelte idején Belc alatt tartózkodott, a levél a kormányzóságtól eredt, a mit az is bizonyít, mert a lezáró királyi pecsét helyén ez áll: *Comissio domine regine ex deliberacione baronum.*

4. A litván hadjárat eredménye és következményei.

Dlugosz azon kevésbbé barátságos, sőt kevésbbé pártatlan indulatából kifolyólag, melylyel Nagy Lajos király iránt viselteték, hogy litván hadjáratának eredményét kisebbítse, úgy adja elő a dolgot, mintha Lajos király az inkább fekvésénél fogva, mint mesterség által erősített Bele várát megvévni nem bírta volna, azért körülzárásra, kiéheztetésre határozta el magát. Igaz ugyan, midőn Lajos király 1352 márcziusban először ostromolta Belcet, megérezte, mily kemény dió ennek a várnak bevétele: épp azért hadvezéri okosságra vall, midőn vívás helyett körülzárásra határozta el magát.

Eljött időközben menedék-levéllel Kieystut litván fejedelem a magyar király táborába, és a ki előbb ellenség volt, most békéért könyörgött. Nagy Lajos király a békét a következő föltételek mellett kötötte meg: a litvánok által megejtett lengyel foglyok szabadon boesáttatnak; György herczeg Bele várát a magyar királynak átadja és magát kegyére bízza. Miután a vár átadása megtörtént, a rosszért jóval fizető Lajos király György herczegnek — Dlugosz szerint — visszaadta Bele várát azon kikötés mellett, hogy azt a király nevében — tehát hűbérül — bírja, a király, a király magzatja, nemkülönben Lengyelország érdekében híven kormányozza. — Adott — állítólag — Lajos király még egy más Lubaczow nevű várát is György herczegnek és ráadásúl száz márka évdíjat rendelt számára Bochnia sóaknáí jövedelméből. Ily módon elintézvén Lajos király a ruthén és litván ügyeket, azon az úton, a melyen jött, visszatért Magyarországba.¹

Mi a közetlen tapasztalatok után immár nem sok sulyt fektetünk Dlugoszra, korántsem annyit, mint elődeink, kik magyar történetet írtak. Sőt sovínismusának és kritikátlan eljárásának tulajdonítjuk, hogy a lengyelek Nagy Lajos király uralkodását oly balul ítélik meg.

Elsősorban persze Czarnkowski, a gneznai főesperes a hibás; de legalább e kútfőjét ne haladta volna meg Dlugosz. Ime a jelen esetben: a gneznai főesperes ugyan szintén azt állítja, hogy György herczeg Lubaczow várát kapta, és a bochniai sóbányák jövedelméből

¹ *Dlugosz*, Hist. Pol. III, 372.

100 márka évdíjat; de hogy Lajos Belcet is visszaadta neki, arról a gneznai főesperes épp úgy nem tud semmit, mint az annalisták nem tudnak arról sem, hogy Lobaczowot kapta és évdíjat is kapott.¹

Ellenben Wartbergi Hermann egészen mást jelent, azt t. i., hogy György herezeg félvén az őt és övéit érhető veszélytől, a magyar királynak Bele várát földestül, népestül átadta. A király pedig elfogadván a várat, azt lengyel tanácsosaira bízta, a miért a vár, melyet előbb a félhitűek laktak, jelenleg Magyarországhoz tartozik.²

Ellenmondásnak látszik a krónikás előadása, hogy miután Lajos király Belcet lengyel tanácsosaira bízta, az most Magyarországhoz tartozik. *Látszik*, mondom, mert e szavak értelme nézetem szerint az, hogy miután György herezeg saját birtokát, és nem Lengyelországot, a magyar királynak adta, ez ama birtokot közvetlen Magyarországhoz esatolta. A tények is ezen fölfogás mellett tanuskodnak. Lajos király — mint látni fogjuk — Oroszország főkormányát magyarokra bízta, kiknek alá valának rendelve a lengyelek, mint várnagyok, kapitányok, vajdák és egyéb hivatalnokok (officiales). Hozzávethető ez Erzsébet királynénak 1379 aug. 23-án kelt leveléből, melyet az összes orosz föld kapitányaihoz, vajdáihoz, várnagyaihoz és egyéb hivatalnokaihoz teljes általánosságban, név szerint és különösen azonban (Kapoli) Jánoshoz, mint az orosz föld kapitányához intéz.³ A történet is azt bizonyítja, hogy az orosz várak a lengyel nagyok gondozására kerültek, kik Lajos király halála után — miként azt a gneznai főesperes előadja⁴ — azokat nagyrészen pénzért elárulták, Lubartnak kezére játszották és habár hozzáteszi, hogy ifjabb Erzsébet királyné e miatt egy magyar főurat, Oroszország kormányzóját, (valószínűleg Czudar Pétert vagy öcsesét, az egi püspököt), néhai férje kedves emberét bebörtönöztette: nem említi, hogy az áruló várnagyok is magyarok voltak, a mit tenni el nem mulasztott volna, ha az igazság súlyos sértése nélkül teheti vala.

¹ *Sommersberg*. II, 94. 119.

² *Scriptt. r. Prussicar* II. 115: Rex autem acceptans (castrum), locauit illud Polonis consiliariis suis. Sic enim castrum nunc spectat ad regnum Vngarie, quod prius scismatici incolebant.

³ *Anjoukori diplom. Emlékek*, III, 316.

⁴ *Sommersberg*, II. 137.

Kevésbbé lelkiismeretes Dlugosz, ki a főesperes ezen följegyzését élénk fantáziájával kifestí s az árulást egészen a magyarokra keni. Így tesz egyébiránt Caro is.¹

György herezeg sorsáról Lajos király úgy intézkedett, hogy őt feleségével és fiával együtt magával vitte Magyarországba, a hol neki várat adott a hozzá tartozó nepekkel és birtokokkal.²

Nem kevésbbé érdekes, a mit Wartbergi Hermann ez alkalmából előad. Ugyanazon időben, — úgymond — midőn Lajos király Bele vára előtt tartózkodott, néhai Olgierd litván király fia, ugyanazon király testvérével, Lubarttal önként fölajánlották neki önmagokat, feleségeiket, gyermekeiket és mindenöket; kegyelmében bízakodván, meghódolának és hűséget esküvének neki. Lajos király pedig visszaadá nekik némely, Oroszországban fekvő váraikat, de gyermekeiket biztosítékképpen tuszokul magával vitte.³

Ezek szerint Lajos király 1377. évi litván hadjáratát teljes és fényes eredmény koronázta. A litvánok mindenestől meghódoltak: Kieystut esedezik Narymuntovicz Györggyért, a ki kegyelemre megadja magát, elveszti orosz birtokát, uralmát és Magyarországbán kap lakóhelyet, a hol tisztességesen megélhessen.⁴ Koryat és Lubart meghódolnak a magyar királynak, hűséget esküsznek neki és adófizetői lesznek, a mit egyébiránt Lubartra nézve már a gneznai főesperes annálistái is tudnak.⁵

¹ III, 415.

² *Scriptt. r. Pruss.* II, 115: Rex itaque duxit secum Georgium cum uxore et filiis; redonavit eidem in Vngaria unum castrum cum hominibus, terris et omnibus possessionibus.

³ *Scriptt. r. Pruss.* II, 115.: Eodem tempore, rege eodem ante idem castrum existente, Koddere (Caro szerint Koryatovicz talán csak Koriát, mert Koriatovicz Koriát és nem Olgierd fiát jelentheti) filius Algarden, mortui regis Letwinorum ac Lubertus, frater eiusdem regis obtulerunt se sponte cum uxoribus ac liberis omnibusque suis; committentes se gratie sue, fecerunt sibi homaguim et iuramentum fidelitatis. Idem vero rex restituit eis quedam castra in Russia; sed filios eorum duxit obsides pro securitate.

⁴ Úgy sejttem, hogy a rutének letelepedése hazánkban talán ez időből datálódik. Sejttem pedig ezt Wartbergi Hermann e mondásából: castrum nunc spectat ad regnum Vngarie, quod *prius* scismatici *incolabant*.

⁵ *Sommersberg*, II, 94.: Lubardus vero considerans ipsius (Loduiigi regis Vngarie) potenciam, cum omnibus castris sue gratie et seruituti se subdidit et tributis. Ezek után *Schlözer* állítása (Gesch. v. Littauer, 78. l.), hogy

Minden kétségen fölül áll, — úgymond *Engel*¹ — hogy Lado-
méria a magyar korona hűbéres tartománya maradt Lajos király
haláláig. Halicsot, Chelmet és Belcet pedig Lajos király régi szer-
ződésük alapján közvetlenül Magyarországhoz csatolta. Első kormány-
zójául hercegi címmel a volt magyar nádorispánt nevezte ki. —
László 1372-től fogva a totius Russiae dux et dominus, vagy Dei
gratia Dux Opoliensis, Wielunensis et Dominus Russiae címet
viselte.²

László jól kormányozta a gondjaira bízott tartományt, de úgy
látszik, kevésbé volt képes Vörös-Oroszországot megoltalmazni a
litvánoktól. Ezt jelzi a gneznai főesperes, midőn Oroszországból
való távozását azzal indokolja: látván, hogy kétséges (bizonytalan)
az orosz kormányzás, melyet a litvánok beütései miatt békesség-
ben tartani nem lehet.³

Lajos király tehát megtette kedves rokonát Lengyelország kor-
mányzójának, azon helyre, melyet anyja 1377 elején, főlháborodva
elhagyott.⁴

Viszont az ő helyére Vörös-Oroszország kormányával „vajda
vagy kapitány” címen megbízta Lajos király a hatalmas férfiakat:
elsőbbben Péter bánt, nemkülönbben Imre egri püspököt és Czudar

Lajos király kénytelen volt a litvánokkal a békét hamarjában megkötni, mert
viszályok támadtak a magyarok és lengyelek közt, melynek egyetlen ellenszere
a hadsereg fölmozgatása volt: magától elesik.

¹ *Gesch. v. Halitsch und Wladimir*, 609. lap.

² *Sommersberg*, II, 119. *Monum. Polon.* X, 280. Erzsébet királyné
egyik levelében (Krakó, 1374 július 6.) mint dux Opolie et Russie, Lajos király
1377 július 26-án Belc alatt kelt levelében Opoliensis, Velunensis et Russiae
Dux tanuképpen fordul elő (*Monum. Polon.* X, 311.). XI. Gergely pápa 1375
febr. 13-án Oroszország fejedelmének (Principi Russiae) címézi. (*Theiner*, *Mon.*
Pol. I, 712.)

³ *Sommersberg*, II, 119.: princeps Wladislaus . . . cernens, quod mobile
dominium Pussie propter insultus Lithuanorum pacifice teneri non possit.

⁴ Érdekes erre vonatkozólag a gneznai főesperes előadása: Quia . . .
Elizabeth regina Vngarie et Polonie senior . . . propter stragem Vngarorum
in Cracovia commissam regnum Polonie uisitare non curavit, ipsamque regnum
filio suo . . . Loduigo . . . regi iam tercio commiserat gubernandum; ipse
autem d. rex similiter ad terras Polonorum venire recusabat, asserens, se
auram Polonie pati non posse: idcirco duci Wladislao . . . regnum Polonie
eodem anno commiserat gubernandum. *Sommersberg*, II, 120.)

Györgyöt s aztán testvéreit. Ezek után pedig Böbek Imrét és Kapoli Jánost, kik a mondott országot jól és dicséretesen megvédelmezték, a magyar szent koronának és a király úrnak megtartották“. Így hagyta ezt írva Küküllei János.¹ Hanem ha összevetjük följegyzéseit okleveles adatainkkal, ismét meggyőződünk róla, hogy a jó János főesperes emlékező tehetsége azon időben, midőn ezeket írta, már nem volt mindenben, nevezetesen a sorrendben hí és megbízható.

Hogy az általa említett Péter bán senki más, mint Czudar Péter, ki 1368-ban fordul elő első ízben szlavon bánul, jóllehet ekkor egyúttal még a királyi pinczék mestere,² kétségtelen; 1380 június 13-án még viselte a báni méltóságot;³ 1381 október 7-én már „*pridem banus Slavonie*“;⁴ 1381 november 29-én Lajos király megadja ugyan neki a bán czímet, mely minden kiérdemült bánt megilletett, de egyszersmind *orosz vajdának* is czímzi.⁵ Tekintve azonban, hogy László opoli herczeg már 1378-ban megvált az orosz föld kormányzásától, Czudar Péter nem lehetett az ő közvetlen utódja és Oroszország első magyar vajdája. Öcsesét, Czudar Imrét, ki fehérvári prépostból 1374 december 18-án lett váradi, 1377 október 2-án egri, 1384 augusztusban imolai (Olaszországban) püspökké,⁶ a mi nyilván ifj. Erzsébet királyné kegye vesztésére mutat, orosz vajdának följegyezve nem találjuk sem előbb, sem utóbb, valaminthogy nem találjuk Czudar György és István testvéreit sem, kik közül az egyik a királyi főpohárnoki, a másik a királyi főajtónálló udvari méltóságot viseli.⁷ De ebből még nem következik, hogy Oroszország egyik vagy másik területe vajdái vagy vára kapitányai nem voltak, minthogy úgy idősb Erzsébet királyné 1379 augusztus 23-án, valamint Lajos király 1380 április 7-én kelt levelében több orosz vajdáról és kapitányról emlékezik.⁸

¹ *M. Florianus*, *Fontes domest.* III, 183.

² *Fejér*, CD. IX/IV, 134.

³ *Tkalcic*, *Monum. civ. Zagrab*, I, 289.

⁴ *Hazai Okmt.* V, 162.

⁵ *Fejér*, D. IX/V, 468.

⁶ *Eubel*, *Hierarchia cathol.* 77. 545. *Pray*, *Specimen Hierarch. Hung.* I, 209.

⁷ *Wertner*, *Turul*, IX, 145.

⁸ *Anjk. dipl. Eml.* III, 316., 336. Mindkét levélben ez áll: *Nostris fidelibus universis et singulis Capitaneis, Woyeuodis, Burgrabiis* (Burggraf, por-

Oroszország első magyar vajdájának a Ratold nemzetbeli Kapoli vagy *Kaplai Jánost* kell vennünk, kinek vajdaságáról következő regestáink vannak:

Idősb Erzsébet királyné Apprissj, 1379 aug. 23-án kelt okíratában Jánost (Janussius) nevezi hűséges bárójának és terre nostre Russie kapitányának.¹

Nagy Lajos király Diósgyórt, 1380 április 7-én kelt okíratában szintén a nagyságos János (Johannes) urat nevezi az orosz föld kapitányának.²

Hogy ezen Janussius és Johannes nem lengyel származású, mint azt Huber Alfonz véli,³ hanem magyar főúr, kitűnik ifjabb Erzsébet királynénak Budán, 1380 augusztus 17-én kelt leveléből, melyben Johannes Wayuoda Regni nostri Russie anno in presenti existens történik említés.⁴

Ugyanazon Erzsébet királyné Tardos-Kedden, 1382 november 7-én kelt adományos levelében nagyságos János urat, *wayuoda Russienek* nevezi és bátyjával, Dezső úrral együtt említi.⁵

Mária királyné Budán, 1384 május 25-én kelt adományos okíratában igen kegyesen emlékezik (Kapoli) Jánosról, *olim regni nostri Russie vajdájáról és testvéréről, kik unokaöcsesei (germani) a néhai esztergomi érseknek (Tamásnak?), a kik által „regni nostri Russie, quod per quorundam nostros et regni nostri emulos tiranide turbabatur, per ipsius fidelitatis strenuitatem . . . iuxta nostre maiestatis votum, non sine sanguine eorundem . . . effusionibus extitit reformatus“.* Kaplai János később országbíró, a Lorántfiak őse.⁶

Ennek volt utóda Czudar Péter, viszont őt fölvaltotta az Ákos nemzetbeli *Böbek Imre*, kit Lajos király halála után, 1383-ban a

koláb, várnagy), Officialibus per totam Terram Russie constitutis. Ugyanezt, hogy t. i. Oroszországban több vajda volt, látszik megerősíteni Mária királyné levele, melyben Böbek Imrét megkülönböztetésül totius Russie Capitaneusnak címzi. (*Fejér*, CD. X/I, 261.)

¹ *Anjk. dipl. Eml.* III, 316.

² Ugyanott, III, 336.

³ *Archiv. f. österr. Gesch.* LXVI. köt. 44. lap.

⁴ *Anjk. dipl. Eml.* III, 340.

⁵ Kivonatosan *Fejér*nél, CD. X/I, 44.

⁶ *Sztáray Oklt.* I, 466. *Hazai Okmt.* VII, 417.

horvát és dalmát bánságból tettek át Oroszországba,¹ honnét, Lembergől tudniillik, 1385 november 1-ről kelt levelet birunk tőle, melyben magát totius regni Russie capitaneusnak nevezi, ugyanígy ezímezi őt Mária királyné is.²

Böbek Imre volt az utolsó magyar kormányzója Vörös-Oroszországnak.

Midőn Hedvig lengyel királynő, Nagy Lajos leánya fényes kísérettel inkább, mint hatalmas sereggel 1387 elején Vörös-Oroszországba vonult, hogy azt, mint atyai örökét a maga és Lengyelország számára birtokba vegye, és márczius 5-én Lemberg városa is megnyitotta előtte kapuit: Böbek Imre annál nyugodtabban tért vissza hazájába, minthogy lengyel utódjául vejét Tarnowi Jaskót nevezte ki a hálás lengyel királynő.³

¹ *Memoriele Pauli de Paulo* Schwartdnernél III, 723—727.

² *Fejér*, CD. X/I, 261.

³ *Caro*, *Gesch. Polens*, III, 62.

Az avar-székely kapcsolat pere.

— Válasz Thúry Józsefnek. —

(II-ik befejező közlemény.)

Thúrynak legjobban az fájt, hogy avar-székely elméletének főforrása, a IV. századi Ravennai Névtelenből és a XII. századi Pisai Guidóból kombinált IX. századi Ravennai Guidó nem létező alaknak bizonyult. Pedig a ki ma az avar történelem főforrását, Einhardot is csak Pray Annalesének mult századi idézeteiből ismeri, az ne érzékenykedjék.

Thúry kifogásai munkám ellen, hogy Bay Mihályt Hunfalvy nyomán Miklósnak neveztem és hogy Hindoglu török szótárából egy olyan szót közvetítettem, a mely szót ott senki meg nem talál. De Thúrynak ez nem volt elég. Bay Mihály elkeresztelésénél kárörvendve homlokomra süti a közmondást: „vak vezet világta-
lant“, a mi szerinte ebben az esetben azt jelenti, hogy én, a ki a képtelen Ravennai Guidót lepleztem, csak Hunfalvy könyvéből ismerem ezt a Miklósnak nevezett bizonyos Mihályt. Hunfalvy Timon Sámuel Imago-ját idézi, tehát Timon Sámuelt én is csak másodkézből ismerem. Ámde ez illetlen ráfogás, mert jegyzetben szószerint idézem Timon latin könyvét s a jegyzet záradékában közlöm a Bay *Mihályra* (és nem Miklósrá) vonatkozó sorokat is.¹ Mivel ez a szöveg sem Hunfalvynál, sem más írónál meg nem található, föltétlenül az eredetiből kellett merítenem és így Thúry eljárását rosszhiszeműnek kell mondanom. Még csak azzal sem lehet mentenem, hogy ebben az esetben magáról megfeledezett. Mert hiszen több adatom van arra, hogy a rovásomra és az igazság rovására történő ferdítésekkel valóságos rendszert csinált.

¹ A székelyek neve és eredete, 7—8. l. 6. jegyz.

Ime Csodálatos biztossággal kimutatja, hogy „Sebestyén Gy. a saját szemével soha sem látta Hindoglu szótárát“. Tehát ismét a fenti vak vezetett világtalant, a mit aztán meg is boszult „az a megdöbbenő, vagy nevetséges körülmény, hogy Hindoglu szótárában aranyért sem lehet találni egy *szakul* szót sem „határőr, végőr, sem bármiféle jelentéssel“. Ezt a szót én tényleg nem láttam soha. De ezt nem kellett Thúrynak kitalálnia, mert az ahhoz írt megjegyzésben őszintén bevallottam azt, a mit Thúry szándékosan elhallgatott, hogy t. i. „Ezt a jellemző adatot Kúnos Ignác orientálistánk közölte velem“. ¹ Hogy pedig igazam volt, idézem Kunosnak 1898. decz. 5-én hozzám intézett levelét: „Hindoglu török szótárában egy *szakul* szó is található „határőr, végőr“ jelentéssel. Valószínű, hogy ezen alak a románságból került a régibb törökségbe. A mai törökségben ez alak ma már ismeretlen“. Én, a ki turcista nem vagyok, hitelt adtam Kúnos szavainak, mint a hogy hitelt adok most Thúry róvásomra írt helyreigazításának is. Hogy Kúnos mire emlékszik rosszul, nem tudom. Ha sejtelmem nem csal, Edelspacher vezethette félre, mert ő bizonyította, hogy a *székely* név román *szakul*, vagy *szakuly* változata törököül van (*szak-kul*) és határőrt jelent. ²

Szóval az ember ember marad és tévedhet, még ha törököül tud is. Ha ez nem volna így, akkor Thúryval sem történt volna meg a következő török história.

Az említett igazságtalan támadások során módját kerítette, hogy a *székely* név *szék* tőszavának nálam található összehasonlító nyelvészeti magyarázatába szintén belé kössön. Mivel bírálómnak halvány sejtelve sincs arról, hogy az összók, különösen a kölesönzők nemesak hangtani, de értelmi változásokon is átmennek, vele meddő polemiát nem kezdek, csak a török basáskodás jelzett históriájára szorítkozom. „Sebestyén — olvassuk nála — minduntalan emleget egy oszmán-török *csigir* szót „barázda“ jelentéssel, Vámbérynek a Magyarok Eredete cz. munkájából idézve. Fájdalom, ilyen

¹ Ethnographia, 1898. évf. VI. füz. 421. l. 1. jegyz.

² Történelmi és régészeti értesítő. (A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye.) 1881. VII. évf. 1. füz. — Idézve: A székelyek neve és eredete, 17. l. is.

jelentésű oszmán-török *csigir* szó nem létezik. (Köv. Ahmed Vefik, Zenkor, Budagov szótárainak e szava „csapás, ösvény, út, stb.“ értelemben és Vámbéry Taschenwörterbuch-jának *Furche* (barázda) szava, mely az oszmán-török nyelben: *csizgi*, *iz* és *evlek*, nem pedig *csigir*!) Sebestyén Gyula tehát ebben az esetben sem a „közvetlen forrásokat“ használta.“

Mindezekre először is azt kérdezem, hogy Vámbéry művének *szójegyzékében*, a hová idézeteim útnak, miért nem találta meg Thúry a *csigir* „barázda“ szavat? Ott, az 593. lapon a 388. számú *csik*=Streifen rendszó alatt olvasható: „oszm. (oszmán-török) *csigir*=barázda (a *csig* gyöktől); kaz. *csik*, *csig*=határ, határvonall; alt. *csige*=egyenes“. Ebből először is az tűnik ki, hogy én csakugyan a közvetlen forrást használtam és idéztem. Másodszor pedig kitűnik az, hogy Thúry engemet még a székely-kérdés török-nyelvészeti részében is illetéktelenül leczkértetett. Mint Vámbéry leghívebb tanítványa azt hitte, hogy a mester írásait nálam jobban ismeri. Pedig dehogy ismeri. Hiszen a fenti végzetes tévedésből kitetszik, hogy a meghazudtolt mester általam idézett művének *szójegyzékes kiadását nem ismeri*. Neki csak az olcsóbb, *szójegyzék nélküli* kis kiadás áll rendelkezésére.

A többi, a mi ezek után következik, már a szájalomra méltó vergődés benyomását teszi reám. Mit akar pl. Thúry másítani azon, hogy a XVI. századi Laziust és a XII. századi Viterboi Gottfriedet a hiteles avar kútfők közül kivettem? Az utóbbiról ez volt a véleményem: „Mielőtt hitelt adott volna neki, figyelembe kellett volna vennie, hogy ez a késői író egyike azoknak a nagy tudományú krónikásoknak, a kik ismeteteikre támaszkodva számos olyan *állítással* teszik próbára a történetíró figyelmét, a mi nem *adat*, hanem *következtetés*“. Thúry, a ki minden kritika nélkül rója össze a hietles és hitel nélküli, az egykorú, közeli és késői, a közvetlen és közvetített adalékokat, ezt megérteni nem tudta, illetőleg szándékosan félreértette. Belekötött a „nagy tudományú“ szóba s aztán azzal mulattatta tájékozatlan olvasóit, hogy én elítélem azt, a kinek nagy tudománya és sok ismerete van. Mikor pedig ezzel végzett, azzal kíván megszegényíteni, hogy Laziust és Gottfriedet illetőleg „igen szépen ráczáfoltam önmagamra“. Ráczáfoltam t. i. azért, mert az *egykorú* és föltétlenül *hiteles* kútfők alapján kénytelen voltam

elismerni azt, hogy 871 és 950 táján csakugyan éltek avarok Pannóniában és a régi Horvátország területén. Mivel Lazius 907-re, Gotfried pedig a honfoglalás korára teszi a pannoniai avarokat, Thúry észjárása szerint a két kútfő szintén *hiteles* és e szerint *bizonyító* erővel is bír, az én kifogásom pedig „semmi esetre sem minősíthető másnak, mint kötekedésnek“. Látható, hogy kútfőkritikai kérdésben ellenfelemmel én hiába vitatkozom.

A sok, s ugyancsak kritikátlanul összehordott helynév ügyének szőnyegre hozatalánál ismét sok üres szó esik. Kivételt csak az *ügy* (víz) szóból képzett helynevek csoportja képez. Ez egészen új és számos értékes adalékot is tartalmaz. Ha nem esalódom, Thúry eredményeit annak köszönheti, hogy itt már figyelembe vette a csatlakozó és hódolt népek nálam hangsúlyozott ősnyelvét. Az a nép, mely ezt a török kölesönszót helynevek gyanánt alkalmazta, nem volt sem magyar, sem szláv, hanem török, vagyis lehetett avar, kabar, besenyő, kún, szóval minden fajta nép, a mely elmagyarosodása előtt török ősnyelvén beszélt. Ez tehát magában véve szép eredmény; mint első kísérlet pedig a török eredetű helynevek kutatása terén még szebb reményekre jogosít.

Sajnos, a polemikus rész iránt már semmi elismeréssel sem nyilatkozhatom. Az egy Csejte-Čahtice név kivételével minden elentmondó adatomat fenn kell tartanom. Én pl. azt mondom, hogy a *Bágyon* helynevek a szláv *bagno* „mocsár“ szóból származnak; Thúry pedig azt hiszi, hogy „a *Bágyon* eredetileg avar-székely személynév s a fehérmegyei Bágyon helység bizonyára attól a *Bágyon* nevű egyéntől, vagy őseitől nyerte nevét, a ki épen fehérmegyei főispán „comes Albensis“ volt, mint egy 1214. évi oklevél bizonyítja. A helynevek történetében így beszélni nem lehet, mert ha 1214-ki a helynév és a helynévadó ispán, akkor avar-székely eredetűségével és a székelyföldi azonos hangzású másik helynévvel előhozakodni nem szabad; ha pedig az ispán valamely őst vesszük számításba, mielőtt vele valamit bizonyítanánk, kellene tudnunk, hogy volt-e csakugyan ilyen ős és ha volt, van-e a székely-kérdéshez valami köze. A *Zomba* helynév bizonyító erejét is azért vontam kétségbe, mert szláv szó s „fog“-at jelent. Erre nézve azt kérde tőlem Thúry: honnan tudom, hogy akár a tolnai akár a székelyföldi *Zomba* „fog“ alakú volt? Biz' én csak a szó értelmé-

ből sejtem, valamint *Szilás-Balkás*, *Hajdu-Bagos* és a *Kutyakaparó* nevének valódi okát sem tudnám másból indokolni. De különben sem értem, miért kifogásolja, hogy az én *zombámnak* „fog” formája volt, ha nála öt lappal lejjebb a *Bocsok* nevű helység törökül *bocsuk* „hibás orru, vagy orratlan ember” lehet?

Néhány kifogásolt helynév ilyenén való megbojgatása után *Thúry* továbbra is fentartja a nála található helynév-tömkeleg kétes bizonyító erejét. Csak az a baj, hogy „Ravennai Guido” hiányában most már nincs egyetlen kútfő sem, a melynek világánál ott, a hova Anonymus és *Thúry* helynevei a mai székelységet Magyarországon elhelyezték, honfoglalás előtti *avar* ősokeket lehetne találni. Ez pedig — kereken szólva — annyit tesz, hogy *Thúry* két hosszú tanulmányban bizonyított és védelmezett *avar-székely elméletének semmi történelmi alapja sincs*. Midőn ennek nyilvános beismerésére került volna sor, fennen hadakozó ellenfelünk ilyen szerény módon nyilatkozott: „azt, hogy a Dunától keletre Erdélyig a IX. században a magyarok beköltözéséig csupán bulgár szlávok laktak volna, *avarok pedig nem*: nem bizonyította be *Sebestyén Gyula* s azokból a történelmi forrásokból, melyeket a *mai napig* ismerünk, nem is bizonyítja be senki. A *jövő* pedig *Isten* kezében van.”

Ezzel a méla akorddal *Thúry* ügyének vége van. Ámde ő nem az az ember, a ki a veszett fejsze nyelével még ne vihetne véghez valamit. Épen kétannyit beszélt tehát arról, hogy a székelykérdésben nekem sincs igazam. Tarlózásait kezdi azon, hogy a XVI—XVII. századi beregi, zempléni és abaúji székelyek, mivel egyszer *libertinusok*nak (szabadosoknak) mondatnak, azonosak azokkal az erdélyi *libertinusokkal*, kiket a *Lustralis Könyvek* magyarul szabad székelyeknek neveznek. Ebből pedig szerinte az világának ki, hogy a felső magyarországi székelyek az erdélyi székelyek közül szakadtak ki s települtek le az említett vármegyékben. Mivel azonban erre semmi történelmi adatunk nincs, a *libertinus* szóval itt bizonyítani nem lehet, mert ez és a vele fedett fogalom egész Magyarországon ismeretes volt s a törvények oklevelek, krónikák, a *Várad*i *Regestrum* stb. bizonyossága szerint egy társadalmi osztályt, a szabadosok osztályát jelentette. Ide tartoztak azok az erdőkerülők is, a kik Felső-Magyarországon erdőkerülőknek nevezettek. A székelykérdésben azonban nem társadalmi osztályuk, hanem az bír nagy

fontosságú bizonyító erővel, hogy az itteni *székely* nevezet *foglalkozást* jelentett. Egy 1595-ki jászói tanúvallomásban az van megírva, hogy Káthay Imre több társával hány esztendeig volt a füzéri (Abaújm.) vár erdeiben *siculus*, usitato vocabulo *székel*. Az egri káptalan 1606-ki levelében szintén szerepelnek „az Füzéri *Zékellyek*, id est az *Kerüleök*.” Ugyancsak róluk emlegetnek az oklevelek ilyen kifejezéseket a „füzéri cörzők, erdő kerüleök, füzéri Zekelek, régi Zekelek.” A regézi (Abaújm.) *siculusokról* viszont fel van jegyezve, hogy százan voltak, mint IV. Béla korában a vági *székelyek* (*Siculi de Vagh*) és a Várad Regestrumban említett bihari *zekulzaz*-iak (azaz száz *székelyek*.) Egy 1585-ki másik jászói tanúvallomás szerint a tizenötödik tanú azt állítja, hogy Horváthon „*zekel* voltham es tyzedesek voltam.” 1573-ban viszont néhány zombori (*Zemplénm.*) igazolja azt, hogy hány évig volt *székely*, azaz erdőkerülő. De Felső-Magyarország ezen részeiben nemcsak az öröket, erdőkerülőket, hanem a váröröket is *székelyeknek* nevezték. A munkácsi (*Bereg.*) vár XVII. századi számadásaiból újabban kiderült, hogy azokat a telkes jobbágyokat, kiket robotolás fejében várőrzőkül alkalmaztak, a többi fegyveres néptől *székely* és *székely drabant* néven különböztették meg. Így 1649-ben a vár kapujának őrzésére „egy *székelyt* tartanak”. 1672-ben a palánk-kaput s az udvarbíró házát 166 *székely* őrizte. Aztán falvak szerint fel vannak sorolva azok is, a kik a vár kapujához „*székelységre* bejáznak”, a kik „alternatim kötelesek *székelységgel* szolgálni,” vagy a kik „*székelységet* nem szolgálnak.”¹ Ilyen kiáltó bizonyítékok ellenében erőlködik Thúry annak bebizonyításával, hogy a *székely* név nem foglalkozást, *őrséget*, *ört*, *határört*, *határkerülőt* s ennek analógiájára *erdőkerülőt* jelentett. Először azzal akart tagadni, hogy ezeket azért nevezték *székelyeknek*, mert az oda kitetepített régi erdélyi *székelyek* mesterségének örökösei. Mivel ezt előbb be kellene bizonyítani, most ismét mással, vagyis azzal tagad, hogy a dunántúli avar eredetű *székelyek* neve azért nem jelenthet foglalkozást, mert ezt egy oklevél sem bizonyítja, s mert ott a latin oklevelek mindig „*custodes sylve*” nevezik a felsőmagyarországi *székelyekkel* egy mesterségen lévő erdőkerülőket. Arról azonban, hogy Munkácson egyebet is őriztek, e meddő munkánál egészen megfeledkezett.

¹) A *székelyek* neve és eredete, 84—7.

A történelmi igazságok azon törvénye, hogy minden fölmerülő újabb adat a régit megerősíti, a székely-kérdésben is beteljesedett. A székely hadi viszonyok legrégebb nyomai, a kérdés keretébe vonva, egytől-egyig azt bizonyították, hogy a *székely* név erdélyi viselői is örök, határőrök voltak. Azok, a kik a XIII. századi krónikás szerint a honfoglalás után nem a pannóniai síkon, hanem „a *határ-hegyek* közt nyertek osztályrészt,“ már földrajzi helyzetüknél fogva is *végbeliek* voltak. Hogy aztán a *székelység* itt és a nyugati végeken határőrzést is jelentett, kitűnik egyrészt abból, hogy a székely állandóan katona volt s azon régi törvény szerint, melyet Ulászló 1499-ben megújított, „mint eddig is szokásban volt“ tartozott „folytonosan őrködni (invigilare).“ Ezen hadi állapottal szoros kapcsolatban volt továbbá az, hogy a fenti törvény szerint háború esetén ezen őrség, ha a király előre (keletnek) ment, egész létszámával hadba vonúlt és *előőrsi* szolgálatot teljesített, menet a király serege előtt, jövet ugyana mögött járt. De ha a sereg délnek vagy északnak ment, a létszámnak csak fele, ha pedig visszafelé (nyugatnak) ment, csak a tizede tartozott kivonulni. Ugyanez a törvény lehetett kötelező a nyugati határ székely őrségére is, mert a Nemzeti Krónika egykorú és közelkorú följegyzéseiben azt olvassuk, hogy a „*hitvány besenyők és székelyek*“ 1116-ban Magyar-Bród tájékán csúfosan megfutamodtak. Együtt szereplésük pedig eszünkbe juttatja Anonymus azon állítását, hogy Almus vezér „a határszélre a mosóni fertőn túl nem kevés besenyőt helyezte lakozni az ország védelme végett, nehogy majd a dühös németek a rajtok elkövetett sérelemért a magyarok határait elpusztítsák“ (57. §.) Ez a krónikás 1203-ban írt s a nyugati székelyek telepei ekkor már nagyon megritkultak. De több oklevéltári adat bizonyítja, hogy nyomuk végleg még a XIII.—XIV. században sem enyészett el.¹ Ha tehát a Nemzeti Krónikában alább azt olvassuk, hogy az 1146-ki osztrák hadjáratban „a gaz *besenyők* és *hitvány székelyek*, kik *szokásuk szerint a magyarok dandárai előtt járnak vala*, mind egyaránt futának, mint a juhok a farkasok előtt“²: nyilván azt kell következtetnünk, hogy a besenyőknek és a velük egy szerepet vivő székely *előőrsök-*

¹ Idézett művem, 64—69. l.

² Bécsi Képes Krónika, 70. §.

nek béke idején is közös volt a szerepük, vagyis a besenyőkkel együtt *határőrök* voltak. Hogy pedig ez a két szerep a székelykedés fogalmával Anonymus tudatában is összeforrt, Krónikája 50. fejezetével bizonyítható, a hol meg van írva, hogy a bihari székelyek „*Usubuu serege előtt* az első sorban kezdének Ménumorou ellen harcolni.“ A hódolt népek ilyen alkalmazása a keleti népek hadi taktikájához tartozott. Előttünk ugyanezt alkalmazták a hunok és avarok, a kabarokkal szemben ezt alkalmazták a honfoglaló magyarok, s a keleten hagyott nagymagyarországi rokonokkal szemben ugyanezt alkalmazták a rajtuk győzedelmeskedő tatárok.¹

Thúry, a ki Árpádkori történetünkkel tényleg foglalkozott, az ilyen egykorú fontos adalékokkal szemben fogékonytalanságot tanúsít s azt mondja „ezekkel kár volt előhozakodni; mert nincs bennük kifejezve az, a mit S. Gy. óhajtana; azt csak ő magyarázta beléjük.“ Magyarázataim helyett aztán azt ajánlja, hogy mások azt olvassák ki belőlük, mintha a székelyek azért lettek volna előőrsök, mert kitűnő nyilasok, sagittariusok voltak. Hogy az előőrsök nyilazni tudtak, magától értetődik; de azt, hogy a székelyek és a besenyők azért lettek volna előőrsök, mivel nyilazni tudtak, visszás okoskodásnak tartom és meggyőző voltát eleve kétségbe vonom. No meg az is fenyeget bennünket, hogy ha Thúry magyarázatát elfogadjuk, akad tudós, a ki ránk olvassa mindazt a kútfői adatot, a mely azt bizonyítja majd, hogy az a magyarság is kitűnő nyilas volt, a mely ezen tudománya daczára is az előőrsök nyomában hadakozott. Akkor aztán: „a sagittis *Hungarorum*, libera nos, Domine!“

A határörködés ellen Thúry ismételten felhossa, hogy ezen foglalkozás természetével homlokegyenest ellenkezve, a székelyeknek szabad költözködési joga volt. A középkori oklevelek közt erre csak egy bizonyítékot találunk és ez sem az erdélyi székelyekre, hanem egy sényői (Szabolesm.) lakosra vonatkozik. Sényő pedig szomszédságában van annak a szabolesmegyei székely községnek, a mely már a Váradi Regestrumban szerepel. Midőn Pál sényői lakos igazi székelysége (*vera siculitas*) 1346-ban kiderült, tényleg azt is jelentette, hogy a hova tetszik, oda mehet, és a hova megy, ott továbbra is szabad székely marad. Egyszóval szabad költözködési joga volt,

¹ Idézett művem, 78—9. l.

miként Magyarországon minden nemesnek. Ezen előjog, miként az 1555-ki székely törvények mutatják, az erdélyi székelyekre is kiterjedt. Kiterjedt pedig azért, mert mint igazi „székelyek“, ők is nemesek voltak. De ebből azt következtetni, hogy szabad járás-kelésük a határőri intézménnyel ellenkezne, egyszerűen azért nem szabad, mert akkor az 1499-ki kiváltság-levélben aligha olvasnánk azt, hogy a székelyek ép azért élvezik az összes nemesi előjogokat, mert érte folytonosan őrködni tartoztak. Már pedig az erdélyi székelyek régi jogszokásait és szabadságait (vetustas consuetudines et libertates Siculorum) rendező királyi levélben ez olvasható: Erdély védelmére bármely pillanatban kötelesek „a lehető legszebben fölfegyverkezve fölkelni, *a mint eddig is szokásban volt, sőt tartoznak a haza védelmezésére folyton őrködni*; a miért azon székelyek, minden adózás, vagy bármi más fizetés alól föl vannak mentve, és *mint igazi nemesek*, Magyarország dicső királyai által nemesi kiváltságban részesítették.“¹ Értsük ezek után a „szabad költözködést“ bárhogyan, két dolgot vele megezáfolni sehogy sem tudunk: először azt, hogy a végeken lakó erdélyi székelység állandó katonaság volt és a végeken folytonosan őrködött; másodsor azt, hogy az erdélyi székelység a szabad költözködést is biztosító nemesi kiváltságok daczára a legsvárabb magyar lakta területen állandóan megmaradt.

Ha Thúry az ilyen konkrét adatok leczáfolásába, mellőzésébe beleboesátkozhatott, akkor a *székely* név etimológiája mellett sem mehetett el szó nélkül. Szerinte „Sebestény egész határozottsággal állítja, hogy van a török nelvekben ilyen szó, vagy helyesebben mondva: lehet csinálni egy nagyon egyszerű számtani művelet, t. i. összeadás útján, olyanformán, hogy a *székel*, *székely* nevet előbb két részre vágjuk: egy *szék*, vagy *széke* alapszóra és *öl*, *el*, illetve *li* képzőre s ezeket a részeket aztán megint összetesszük és megvan az egész művelet.“ Ha nem tudnám, hogy Thúry csak kötekedik velem, egy perczig sem venném igénybe a komoly olvasók figyelmét. Ámde ellenfelem a *csigla-mező* helyes magyarázatával előzőleg már bebizonyította, hogy a kiesűfolt számtani művelet alapján

¹ Szabó Károly: Székely Oklevéltár, III. köt. 138—45. l. Verancsics: De situ Transsylvaniae etc. (Összes munkái, I. köt. 144—5. l.) a XVI. sz. derekán a jelzett jogszokásokat szintén ismerteti.

igen komoly valami. Eredményét t. i. ő is összeadás útján olyanformán érte el, hogy a *csigla* nevet előbb két részre vágta: egy *csig* alapszóra és egy *la* képzőre s ezeket a részeket aztán megint összetette és megvolt az egész művelet. Nála az eredmény „bekerített, körülvett helyet“, mezőt jelentett és helyesléssel találkozott; nálam az eredmény „végbeli, határőr“ volt és a fenti megcsúfoltatást vonta maga után. Magyarázatomat fentartom és továbbra is hirdetem, hogy akkor, midőn Erdély keleti *határőrei* a XIII. századi krónika szerint magukat „*változtatott néven*“ *sziköl*-öknek (sicul-i), vagy *szikel*-eknek nevezték, nevükkel foglalkozásukat, *szik-el* „végbeli, határőr“ voltukat jelölték meg. A tőszó az oszmanliban *szig*, a tatárban *szege* „sekély víz, gázló“, melynek a magyar *szik*, *szék* (szikés, szék-fű stb.) s a székely *szejke* „vizes, fakadékos sáros hely“ felel meg. Thúry mégis azt állítja, hogy a törökségben hiába kereskedem, s a szó értelmének változásait tüskén-kokron át követem, míg a *szék* „határ“ jelentéseig eljutok. Pedig én nemcsak erős, hanem a vele rokon értelmű magyar *csek*, *cseke* „sekély víz, gázló“ szóról is kimutattam, hogy a fogalmi változások fonalán utóbb mesterséges rekeszt, rekesztő halászást, madarászást s a kazáni tatárban mint *csik*, *csig* már „határt, határvonalt“ jelent. Ugyanilyen vándorlason ment át a *szik*, *szék* is, míg végre a székely *székek* „határ, határolt terület, megye Mark“ jelentéssel bírhattak. Ez a török eredetű határőrség nyelvében élő tőszó aztán a török *el* (Rum-el, Lengy-el) képzővel *szikel*, *székkel* lett és „végbelit“, végeken lakó határőrt jelentett. Csak így és nem másként érthető meg, hogy az említett felsőmagyarországi falvak „határőrei“, kerülői a szolgálat idején (máskor nem) *székelyeknek* neveztettek, és hogy azok, a kfk Munkácsen *székelységre* jártak, szolgálatuk idején „őrök, várőrök“ voltak.

Az ellenvetések során Thúry legtöbbet azzal vesződött, hogy magyarázatomat a találó *lengy-el* analogiától megfossza. Sajátságos leleménye rávezeti arra, hogy a *lengyel* név mellett okleveleinkben néha a *lengyen* forma is előjön. Nem követem kalandos következtetéseit, mert ha sikerült is bebizonyítani, a mit nem hiszek, hogy nálunk ez a „minden ízében idegen, t. i. *szláv* (*lendjen*) elnevezés“ az eredeti, az még semmiből sem következik, hogy a *lengyel* a *lengyenből* származott és nem a jelzett törökös képzés révén keletkezett. A

magyarázatlanul hagyott hangtani tortura helyett Thúry a *szék-el* és *lengy-el* differenciával bíbelődött. Ha ő ezt meddő munkának nem tartotta, ajánlom, hogy ezután a *szikil*, *szekil*, *szejkil* és a *sziköl*, *székél*, *székely* közti differenciák kiegyenlítésére is fordítson ugyanannyi figyelmet. Nekem elég gondot okoz az, hogy semmiként sem bírom megérteni, vajjon egy hódolt, vagy csatlakozó idegen nép a hódítóval szemben miként nevezhette el magát Sejkh Szulejman szótárának tanúbizonysága szerint „előkelő családból származónak, bej-finak.“ A fenti hiteles királyi levél világosan megmondja, hogy az állandó katonáskodásért, határőrzésért élvezték a nemesi előjogot. De ha erdőt kerültek, falusi határt őriztek, vagy várbeli drabantok voltak, bizony csak közönséges libertinusok, berendelt közönséges jobbágyok voltak az — előkelő bej-fiak. Ha a viszonyokra való tekintet nélkül taláalomra történik ilyen elkeresztelés, akkor félnünk kell attól, hogy valamely merész török kezébe magyar szótár kerül s nagy ámúlatunkra kideríti, hogy az *avar* nép neve magyarul *avart* „asszú fűvet, száraz legelőt“ jelent.

Ellenfelem végül annak bizonyítgatásával foglalkozik, hogy az erdélyi székelyek szerinte miért nem lehetnek kabarok. Nem lehettek először azért, mert krónikáink egybehangzólag azt állítják, hogy a magyarok őket itt találták. Ha egyebet nem is, legalább a *keleti* és *nyugati* székelység csatlakozását méltatta volna Thúry értekezése olvasása alkalmával kellő figyelemre. Ha a két csatlakozás összekeveredésének szerfölött összebogozott szálaít az én kísérleteim nyomán előzetesen szét nem fejtjük, ebben a kérdésben krónikáink homályba burkolt, egymásnak ellentmondó adataira hivatkoznunk nem lehet. A Nemzeti Krónika alapszövegében, a naiv hunkrónikában szó van arról, hogy a hunutódok egy része itt maradt (Pannóniában) s a Csigla-mezőn megvonta magát, majd Erdélybe mentek, mikor pedig a keleti rokonok jöveteléről értesültek, Ruthéniába mentek a magyarok fogadására. A hunutódok másik része, élén Csaba királyfival, előbb Görögországba, majd ősi hazájába, Szkythiába ment, a honnan a honfoglalókkal Csaba egyik fia nagy rokonságával Magyarországra jött s az elfoglalt síkföld északi végén letelepedett. Anonymus szerint a székelyeket a Körösök mentén találtuk, Ruthéniában pedig hét kun vezér csatlakozott velünk. Hogy a tévedés kézzel fogható legyen, a hét vezér sorát Csaba

királyfi két fia, Ed és Edemen nyitja meg. Csabáról itt egyébként egyetlen szóval sem történik megemlékezés; csak a Balkánra letelepített *sobamogera* (Csaba magyarja) sejteti, hogy ezt a mondat is ismerte a szabadkezü krónikás. Thúry avar-székely elméletét az alföldi széke-lyekre vonatkozó adatból vezette le s mivel a sok zavaros adalékból taláalomra választott, alaposan el is számította magát. Most midőn összes krónikáinkra hivatkozott, ismét mellőzte a kritikát és ismét abban a hitben él, hogy igazsága van.

A kabarok és erdélyi székelyek másodsor azért nem lehetnek azonosak, mert a kabarok „Konstantin császár szerint — *három nemzetségből* állottak; ellenben az erdélyi székelyeknél, mióta tud róluk a történelem, mindig *hat nemzetséget* ismerünk“. Ime, egy másik tévedés. Konstantinnál ez olvasható: „Tudni kell, hogy az úgynevezett kabarok a khazarok *nemzetségből* (των χαζάρων γενεᾶς) származtak“. Ez azt teszi, hogy a kozár nemzetből szakadtak ki. Mikor pedig Konstantin elmondta a magyarokhoz való esatlakozás következményeit, így folytatja: „s mivel a háboruban a *nyolcz nemzetség* (των ὀκτὼ γενεῶν: egy kabar és hét magyar nemzetség) erősebbjeinek és vitézebbjeinek mutatkoztak, a háboruban előljárni is nemzetségeik elsőknak választattak“. Ez azt teszi, hogy a honfoglalók hét törzse a kabarok esatlakozó törzsével nyolczra szaporodott. A mi pedig a nyolczadik törzs „nemzetségeit“ illeti, a nyomban utána következő mondat nyújt felvilágosítást: „s egy fejedelem van köztük, tudniillik a kabarok *három nemzetségében* (ἐν ταῖς τρισὶ γενεαῖς των Καζάρων) ki mai napig is van“. ¹ Nyilvánvaló tehát, hogy itt a fejedelmi ranggal kapcsolatban a nyolczadik honfoglaló törzs három rendre tagolt belső szervezetéről van szó. Különben hogy volna megérthető az, ha a magyarság hét nemzetségéhez még három kabar nemzetséget hozzá adunk, akkor a kabarok a velük megszaporodott *nyolcz* honfoglaló nemzetségnek voltak legerősebbjei?

Szakasztottan így áll az ügy az erdélyi székelyek alaposan félreértett hat nemzetségével is. Thúry abból a XVI. századik jegyzékből merít, a mely az Adorján, Meggyes, Jenő, Halom, Ábrán és Órlőcz (tehát hat) székely „nem“-ről beszél. Ezt a hat nemet zavarja

¹ Magy. Akad. Értesítő. Új foly. 1860. Phil, törv. és tört. oszt. I. 126—133. 1.

aztán össze a székelyek hat „nemzetségével“ és a kabarok három „nemzetségével“. Holott, ha a forrásúl használt kútfőt valóban ismerné, tudnia kellene, hogy az nem az *egész* erdélyi székelysége, hanem csak a *maros-székire* vonatkozik. A „Székely Oklevéltár“ e jegyzék három változatát közli s mindjárt az első czímében ez olvasható: „A maros-széki hadnagyság és bíróság viselésének a hat székely nem huszonnégy ága között évenként fölváltva következő sorrendje. 1548“. ¹ A következő jegyzék a méltóságok iménti sorrendjét mellözi, de e helyett — miként regestájában olvasható — felvilágosítást nyújt „a székelyek *három rendjéről*, a székely nemekről és ágakról“. ² Az utóbbi kettőben ismét a maros-széki székelyek hat neme és huszonnégy ága szerepel. De mi lehet akkor a „három rend“? A szöveg erre világosan így felel: „Siouli dicuntur *trium generum*. Alii enim sunt potiores vel *Primores*, alii *Primipili*, vulgo *Löffew* (lófő) appellati, alii vero sunt, qui nomine *Communitatis* tenentur, simplices scilicet et subditi aliorum“. Ez tudvalevőleg az egész székelység társadalmi felosztására vonatkozik. Mivel a benne elfoglalt osztályt a genealogia szabta meg: latin jogi műkifejezése a *genus*, a „nemzetség“ lett. Az erdélyi nemes székely nemzetnek tehát ép úgy három *genusa*, nemzetsége volt, mint a kabarnak. Ha tehát a székelyek nemzetségi rendjét a székely-kérdés körébe vonjuk, akkor vele az én kabar-elméletemet czáfolni nem lehet. Thúry ezt megkísérelte, s műveleteinek ellenőrzésénél kiderült, hogy azzal, a mivel tájékozatlanul megtámadott, kellő tájékozottsággal csakis támogatni lehet.

A harmadik ellenvetés az, hogy a székelyek „a honfoglalás után Erdélybe költöztek; ellenben a kozár-kabarok, a helynevek tanúsága szerint az Árpádházi királyok korában is Magyarország területén laktak“. Az elsőre nézve „*legrégebbs* kútfő“ szerinte Kézai Simon. Hogy lehet kútfőkkel dolgozó emkernek így beszélni? Hiszen ma már minden tájékozott olvasó tudja, hogy Kézai, Kun László papja, egy régebbi krónikát kurtított-bővített. A leghivebben másolt részeről, a székelyekkel foglalkozó hun-krónikáról is tudja mindenkinek, hogy 1221. körül, tehát két emberöltővel Kézai előtt, keletkezett. Nagyon messze mennék tehát követelményeimben, ha azt kívánnám,

¹ II. köt. 18. l.

² U. o. 80. l. V. ö. 139—43. és V. köt. 66—8. l.

hogy a krónika adatát is kritizálni kell. A helynevekre sincs sok szavam; csak azt jelzem, hogy nagyon furesza az, ha velük azt is lehet bizonyítani, hogy a székelyek Magyarországról kiköltöztek, meg azt is, hogy a kabarok Magyarország területén megmaradtak. Sőt még egyebet is lehet ezzel a szerfölött nyulós dologgal bizonyítani. Magyarországon van kilenez *Kozár* nevű falu, a melyből három Baranyára, egy Somogyra, egy Vasra, kettő Nógrádra, egy Szatmárra és egy Erdélyre jut. Ebből Thúry azt következteti, hogy „a *Kozár* nevű helységeknek ez elhelyezkedése jól összhangzásba hozható a kozár-kabarok *három* nemzetségével, a mennyiben az országnak 3 különböző részén találhatók fel, ú. m. a Dunántúl, az északi Kárpátok déli elágazásánál és a Szamos folyó vidékén“. A mi tévesen azt jelentené, hogy a primor-főrendek genusa a Dunántúl, a lőfőké a Kárpátok alatt, a köznemeseké pedig a Szamos vidékén telepedett le.¹

Negyedik baj, hogy a székely és a kozár nemesak Anonymus krónikájában, de a helynevekben is egymás mellett szerepel. A szegény helynevekkel természetesen itt sincs szerencse, mert ha „változtatott néven“ lettek a székelyek *székelyek*, akkor maradhatott nyoma a régi névnek is. Anonymus krónikájában pedig az áll, hogy a székelyek Biharban támadják a kozár fejedelemséget. Mivel nálunk ilyen fejedelemség soha nem volt, hanem volt az Azovi tenger és a Kaukázus között: itt a keleti monda világos átültetésével van dolgunk. Ha pedig az hozzánk átültetett keleti mondában székelyek a támadók, akkor ez azt teszi, hogy a székelyek csakugyan kabarok. Mert a magyarokhoz való csatlakozásukat Konstantin azzal indokolja meg, hogy háborúság ütött ki köztük és a kozárok között.

Az ötödik kifogás szerint Anonymus azzal a kifejezésével, hogy a székelyek „*primo erant populi Athilae regis*“, egyenesen *avar* eredetükre utal. Mivel „Ravennai Guido“ nem létezőnek bizonyult adatán kívül egyetlen kútfő sem beszél Bihar-vidéki avarokról, a halottaiból feltámasztott állításra csak azt jegyzem meg, hogy Anonymus s a 14. és 20. fejezetben Árpádot szintén Athila királytól származtatja. Ha tehát az idézett kútfővel keressük a székelyek

¹ Ugyanebbe a hibába esett Pauler is, midőn a kabarok három rendjét a biharvidéki, nyugat-magyarországi és a tolna-szerémi székely-telepek emlékeivel hozza kapcsolatba. (Hadtörténelmi Közl. 1888. I. küt. 510—11 l.)

eredetét, akkor őket nem avaroknak, hanem magyaroknak kell tartanunk. Abban igaza van Thúrynak, hogy az a kép, melyet Anonymus az elfoglalandó országról, Athila király bitorolt örökségéről rajzol, azokra a viszonyokra illik rá, mely az avar uralom bukása után következett. Csakhogy ebből, egyéb adat hián, nagyon bajos azt is következtetni, hogy Anonymus székelyei ott talált hun-avarok voltak. A „populi Athilae“ itt semmit sem bizonyít. Sokkal nagyobb fontossággal bír az, hogy a krónikás az itteni helyi mondákban megtalálta a *kozár-kabar* háborúskodás emlékeit. Ennek szerintem csakis az odatelepült s a később Erdélybe, a keleti Kárpátokig elfoglalt új ország végeire kitelepített kabar-székely határőrök lehettek fentartói s közvetítői. Ámde nekem ebben sem szabad igazamnak lenni. Thúry Bihar vidékére, az ország honfoglaláskori képét rajzolván, egy *bulgár származású* Mén-Marót helyez el, holott a krónikában világosan meg van írva, hogy ezt a földet azok a népségek birták, a kiket *kozárnak* neveztek, qui dicuntur Cozar (11. fej.). Ezt Thúry *elhallgatja* s helyette, az oda képzelt bulgárság megerősítésére, azt hangsúlyozza, hogy Mén-Marót, a kozárok fejedelme, a krónika 51. fejezete szerint *bulgár szívvel* kevelyén, bulgarico corde suberbe izent Árpádnak. Csak egy kis kritika kell hozzá s rögtön észrevehető, hogy a Nemzeti Krónika fehérlő-mondáját Anonymus nem Szvatoplugra, hanem a *bulgár* Salánra és a *kozár* Mén-Marótra vonatkoztatta (16. és 20. fej.). Mivel a Nemzeti Krónika naiv mondáinak egyik változata szerint nem Szvatoplugtól, hanem ennek apjától, a Veszprémben székelő Maróttól foglaltuk el Pannóniát, az Alföldre áttelepített Marót unokájának, Mén-Marótnak dőlyfős izenete tényleg azonos lehetett a dunántúli Marót-Szvatoplug-féle izenettel. Lehet, hogy a naiv néphagyomány itt is szlávnak hirdette Marótot s csak Anonymus zavarta össze unokáját az Azovi mellől hozott kozár-kabar mondákkal. Mert, hogy e mondák csakugyan éltek Bihar vidékén, mutatja az is, hogy Árpád fia, Zulta, nála ép úgy kozár leányt kap feleségül, mint a hogy Konstantin szerint Árpád nagyanyja is kozár leány volt. Ha pedig itt ilyen mondák éltek, akkor nem az a fő, hogy innen a dunántúli száv Marót unokája, a bulgár Salánnal össze-tévesztett Mén-Marót „bulgár szívvel kevelyen“ izent, hanem az, hogy a monda-öltöztetés révén egy bihari kozár és székely (kabar)

nép feje lett. Midőn Thúry ezt mellőzni óhajtotta, nyilván azokra az alföldi bulgár elemekre gondolt, a melyekről az Isten kezében lévő jövő szerinte még kiderítheti, hogy részben avarok voltak.

A hatodik ellenvetést nehéz megérteni, mert nincs tudomásunk arról, hogy székely-avar elméletem ellen „magok az erdélyi székelyek is egész határozottan tiltakoznak“. Ez állítással kapcsolatban Thúry kétségbe vonja, hogy voltak olyan mondák, a melyek Csaba erdélyi székely utódait csatlakoztatták keleten a magyarokhoz. Erre nálam a keleti csatlakozás szolgál bizonyítékkal. Értem Csaba két fiának és minden népének csatlakozását, a melynek változatai benne vannak krónikáinkban, s a melyről az erdélyi székelység is tudott, mert emlegette, hogy „akkor térj vissza, mikor majd Csaba visszajön Görögországból“. Thúry szavaiból az tetszik ki, hogy a keleten hagyott Csabát nem a saját népe emlegette, hanem az a másik avar töredék, melyet a honfoglalók itt találtak. Mivel azt már tudjuk, hogy a honfoglalók csakis a Dunántúl nyugoti határain találtak avarokat, a nyugoti székelyek őseit: igazán nem tudom, hogy „Ravennai Guido“ nélkül hol fedezzük fel azokat az avar-székelyeket, a kik itthon egy harmadik avar néptöredék őseinek képzelték Csabát. Thúry ezt a harmadik avar csoportot Anonymus Mátra-vidéki kunjaiban, az erdélyi székelyek „édes testvéreinek“ tartott *palóczokban* fedezi fel. Ezek ugyan nem honfoglaló társak, hanem XI. századi vendég-népek, kik a nyomunkban járó besenyők után jöttek Magyarországra: én a Thúry eszejárása szerint csak azt merem kérdezni, hogy ezek az avar testvérek miért nem lettek *szikil, szekil, székely* „született urak, bej-fiak“?

Szerencsére elérkeztünk a vád legutolsó pontjái, a mely azt rója fel nekem, hogy a székely-kérdésben *négyféleképpen* gondolkodtam és ítéltam. Bár ez arra, a ki folyton kutat és újabb eredményekkel áll elő, egyáltalán nem megszégyenítő, én mégis kénytelen vagyok tiltakozni az ellen a ráfogás ellen, hogy Thúry minden tudományos alapot nélkülöző dolgozatai valamely eredményem megmásítására kényszerítettek volna. Első dolgozatomban az erdélyi székelyeket kabar-utódoknak tartottam és tartom ma is; második dolgozatomban kimutattam, hogy az erdélyi székelyek nem azonosak azokkal az itt talált avarokkal, a kikre Thúry „Ravennai Guido“ nem létező adata alapján hivatkozik, s ugyane dolgozatom második

részében kimutattam, hogy az itt talált dunántúli avarok utódai a dunántúli nyugati országhatár székely őrei voltak.¹

Midőn két részben megjelent második dolgozatomat megírtam, arra az eredményre jutottam, hogy Thúrynak a székely-kérdésben a *csigla* szó magyarázatán kívül nincsen egyetlen elfogadható állítása sem. Erre Thúry megírta az ellenem intézett második nagy cikket, a melyben azt akarta bebizonyítani, hogy az én eredményeimnek sincs tudományos alapja. A föntiekből azomban kiderült, hogy ellenfelem a czáfolásban ép oly kevés kritikával és — tegyük ezuttal hozzá — szerencsével dolgozott, mint mikor avar-székely elméletének felépítésén fáradozott.

¹ Thúryt az utóbbira vonatkozólag az vezette félre, hogy ez a cikkem két külön cím alatt *Avarok-e az erdélyi székelyek?* Ethnographia. 1898. VI. füz. — és *Az avar-székely kapcsolat emlékei* Ethnographia, 1899. I. füz. jelent meg. A két címre azért volt szükség, mert a cikk első fele az Ethnographia 1898-ki folyamának utolsó füzetében, második fele pedig az 1899-ki folyam első füzetében jelent meg. Thúrynak azomban észre kellett volna venni, hogy az első cikk végén megígértem a folytatást, és hogy a két összetartozó rész *Az avar-székely kapcsolat emlékei* czímen egyfolytában is megjelent a *Néprajzi Füzetek* VIII. füzete gyanánt.

DR. SEBESTYÉN GYULA.

Az első magyar distichon.

„2569. Abas, Argusok királya, idejében találá Pheonot poeta asszony a legelső hexameter görög verset,“ — írja Apáztai Tsere János a „Magyar Encyclopaediában, azaz *minden igaz és hasznos* bölcseségnek szép rendbe foglalásában“, a 295-ik lapon.

Éppen ily hiteles pontossággal tudtuk az első magyar hexameternek keltét is. Kazinczytól kezdve a Beöthy nagy képes irodalom történetéig mindenki elismeri, hogy az első magyar hexameter és distichon 1541-ben látott napvilágot, a Sylvester bibliafordításában. S Kazinczytól kezdve a legújabb időkig számtalan dicséret érte irodalmunknak e nagyratörő alakját, a ki maga nem volt ugyan költő, de azért költőinket mégis elvezette az ígért földre, hol Virág Benedekként példát adott az „igaz poézisra,“ hogy „a nemesebb izlésű ifjak a bordós verselés helyett a mennyei lantoláshoz“ fogjanak. Vagy mint a halhatatlan Baróti szint'oly ékesen zengi:

. . . Rómaiak s Görögök példájikat üzvén
Első mert új hangzatokat béhozni Hazánkba.

„Első valék én, a ki . . . törvényt s példát adék“, e szavakat adja Kazinczy az ő csodált Sylvesterének szájába. Ez a költői felfogás ment át később irodalomtörténetünkbe. Kétkedő tudósainkat elhallgattatta a szemmel látott bizonyosság s nem igen kérdezték, hogyan zenghet nyelvünk oly erővel és biztosan a szokatlan római lanton, előzetes próbák nélkül. A meglepő siker elragadta a hallgatókat és hívőket egyaránt. Magának Sylvesternek sem adtak igazat, ki pedig elég szerényen bevallja: „későn vevők eszünkbe az mű nyelvünknek mindenben való nagy nemes voltát“ . . .

Ha *későn* vette eszébe, akkor voltak, a kik megelőzték s valóban a Dévai Biró Mátyás „Orthographia Ungaricájában“ a klasszikai versmértéknek ily figyelemre méltó kísérletét találjuk:

Az atya | Isten a | dá az ü | szent fiát | üdvös | ségül
 És vált | ságul ne | könk, | | hogy¹ vala | mennyien | ű
 Benne hi | szönk, Is | ten fia | i lé | gyönk ; azért | ha csak
 Az fiu | hoz fo | lyamsz, | | Isten | hez jut | hatsz.

Ime így hangzik a Sylvestert egy néhány évvel megelőző magyar distichon, melyet elsőnek azért korántsem mondhatunk. Dévai nem szerénykedik Sylvester módjára; nem is hangoztatja a magyar nyelv nagy-nemes voltát a kísérő sorokban. Ő sokkal kisebb czélt akart elérni a tanulónak szánt igénytelen emlékverssel. Vajjon írt-e valaha az egész nemzet számára a kedvelt klasszikus formában, mint utódja, a nagynevű Sylvester; azt ma már csak elveszett munkái mondhatnák meg hitelesen.

„Az betűket — jegyzi meg e distichonnál Dévai — jelesen azokat, kik az deák nyelvben nincsenek, *eggy versbe* szorítom, hogy azokat, ak ki akarja, hamar megtanulhassa; oztán az több írást ezekhez képest könnyen elolvashassa. Az *vers* kedig ez:“

„Az atya Isten adá“ etc.

Egy szóval sem mondja fennebb közölt nyilatkozatában a derék, puritán hitű és jellemű Dévai, hogy az ő verse az első magyar distichon. Az ő „*eggy verse*“ így igen könnyen lehet *eggyik* vers is s a további nyomozást nem zárja el az igazság keresőtől. Itt akaratlanul is eszünkbe jut, hogy Dévait örömetst czáfolgatja Sylvester 1539-ben kiadott grammatikájában, a mi azt jelenti, hogy tanulhatott tőle. Ugyanott és előbb megjelent imakönyvében sokat foglalkozik a hónapok helyes elnevezésével is, a mi az első magyar kalendariumnak világos hatására útal. E ponton feltűnik előttünk a kalendarium kiadójának hatalmas alakja. Benczédi Székely István, a jeles énekszerző és zsoltárfordító, magasan fölötte áll Sylvesternek költői tehetség tekintetében. A nagy székely különben mindig is alkalmas a dicsőség pálmájának bárki elől való elragadására, mint ezt a Baróti Szabó Dávid példája bizonyítja. Mert nem csak az erőseké, a bátraké és ügyeseké is a diadal . . .

Szekel Estvan az ő első örökös magyar „Calendariom“-ában, melybe szerinte „az magyar Cisiot is becsenálta,“ ilyenforma klaszszikus ízlésű magyar hexameterekre akadunk:

¹ A veszláb kedvéért egy szó kimaradt: *ha*. Dévai hagyta ki.

„Vigan | *lakik*¹ | Boldog a | szony hava | bö pecse | nyével,
Vigan | tartja az | ü ven | dégét | az meleg | házba.

*

Szénát | hordat, | házat | rakat | Kiaszony | hava
És jól | *lakik* | ért gyű | mölesesel | ü jó | kedvvel.

*

Ugarat | szánt Pün | köst hava | — — | búza ter | mésért,
Szölyt ka | pál nagy | munká | val jó | borita | láért.

Dévaihoz hasonlóan Benczédi Székely István sem állítja egy szóval sem, hogy övé az első magyar hexameter találásának érdeme és dicsősége. Alkalmassint a kalendariumban felhasznált régi magyar cisio jelölt neki utat arra, hogy az „igaz poézis“ országába elnézzen s az ott talált pogány költők mintájára maga is a „mennyei lantóláshoz“ hozzá lásson. A magyar időmértékes verselés tehát a németek és csehek irodalmához hasonlóan a középkori latinságból sarjadzott ki. A Cisio Janus sikamlós ösvényén kell nekünk is ama magas Pindusra eljűtnünk, hol a Virág Benedek kedvelte „igaz poézis“ első magyar virágai fakadoztak. Másszóval nem a nagy Sylvester, sem a tudós Dévai vagy Székely István első művelője hazánkban a római mértékű verselésnek. Valamelyik kevésbé obskurus barát lehetett az, a ki megpendítette először a pogány lantot valamelyik középkori zárdának mélységes esődjében és homályában. Mátyás, sőt Zsigmond korára bátran átvihetjük ez esemény időpontját a német és cseh hasonló irányú kísérleteknek megfelelően. Az akadémia birtokában levő 1462-beli (?) Cisio ugyanis több mint száz évvel veti vissza korát a Benczédi Székely István-féle párverseknek. Mint az első nyomtatott magyar kalendáriumnak fennebb közölt harmadik hexameterre, éppen oly esonkán és rongáltan maradt reánk az eddig feltalált legrégebb magyar Cisióban is az a latinból fordított distichon, melyet újabb, szerenesébb kutatásig a legrégebbnek lehetne tartanunk:

Szent Kele | men telet | kezd, Szent | Péter [a | postol a] tavaszt;
Nyarat | hoz Or | bán, | | Simphori | án[us az] őszet.

Ily középkori ízlésű, döcögős barátságos versekben és nem Sylvesternek magasán fenszárnyuló s a magasban is oly feltűnő tisztán esengő szózatos distichonjaiban kereshetjük a magyar mértékes verselés első akkordjait. S ha a valódi kezdetet az eddig ismertnél egy

¹ Sylvester tehát Székely István után nevezi az ő grammatikájában deczembert „*Vigan lakó hónap*“. Lásd Kazinczy, Magyar régiségek. I. kt. 28. l.

századdal előbbre teszszük, nem lesz oly meglepő ránk nézve az a fölfedezés, hogy a Ráday dicsősége is a Sylvesteréhez hasonló ingatag alapon épült. A nyugoti versformák, melyek költészetünkben csak 1787-ben léptek föl a nyilvánosság előtt, már 200 évvel azelőtt ismeretesek voltak Erdély bérezei közt. Miről mindeddig nem tudott irodalomtörténelmünk, a trochaeus és jambus lejtésű sorok jóval Ráday előtt magyar rhythmusként zengtek protestáns templomainkban. Mi a francziás míveltségű halhatatlan Rádayval szemben, Bogáthi Fazakas Miklóstra és Bogáthit sokban megelőző nemzeti szellemű költőkre hivatkozhatunk, mint a magyar Parnassus ismert és mégis ismeretlenül maradt kitűnőségeire.

KANYARÓ FERENCZ.

„Zuodus“ = szavatos.

A Gutkeled nembeli Apaj, Szlavónia bánja, arról állított ki oklevelet 1239-ben, hogy Patyona comes egyrésztől, veje: Zagoriai Salomo bajnok másrésztől a varasdmegyei Velikaŕfó nevű helység birtoka felett perelnek. Patyona azt állítja, hogy az ősi birtoka; Salomon ezzel szemben azt vitatja, hogy a birtokot ő Patyona fivérétől Thena-tól vásárolta. A bán erre mindkét félnek meghagyja, hogy állításukat kellő tanukkal bizonyítsák, Salomónak azonban még külön is meghagyja, hogy „*cum expeditore quod dicitur Zuodus*“ és kezeseivel együtt az országos szokás szerint támogassa igényeit. Salomo eleget is tett e birói meghagyásnak, a mennyiben a megjelölt határnapon kezeseivel, „*et cum suo Zuodus*“ és egynéhány megyebeli nemessel jelent meg, holott Patyona mítsem tudott bizonyítani. A pörnek az lett a vége, hogy Salomo a főeskü letétele után a vitás birtokot megkapta.¹

Miután a „Zuodus“ kifejezés — tudtommal legalább — legrégebb okiratainkban nem igen fordul elő, helyén való dolgot vélek művelni, ha magyarázatát adom.

Az „*expeditor quod dicitur Zuodus*“ = „a felmentő, a mit Zuodusnak neveznek“ és azon passus, hogy a vádlott „az ő Zuodusával“ jelent meg, kétségkívül arra vallanak, hogy „Zuodus“ nem személynév, hanem a perben működő egyik személy szereplésének a megjelölése. Miután pedig „Zuodus“ a helyes kiejtés szerint „Szavados“: azt hiszem hogy „Zuodus“ a mai „szavatos“-sal azonos. Dr. Wertner Mór.

¹ Hazai Okmánytár VIII. 34. 35. Ugyanazon Patyonáról van itt a szó, ki 1244. október 10-én számos büntetési következtében jószágvesztésre lett elmarasztalva és kinek (Varasdmegyében még ma is létező) Lobor, Velika, Klenovnik és Zlogonje nevű birtokait Buzád-Hahót nb. Mihály kapta.

IRODALMI SZEMLE.

Magyar Országgyűlési Emlékek.

— Szerkeszti és történelmi bevezetésekkel ellátja dr. Károlyi Árpád. —

A tizenegyedik kötet az 1605—1606-ik esztendőben történt igen nevezetes események adatait adja az olvasó elé. A nagyon gazdag kötet áttekintését megkönnyíti a minden igényt kielégítő bevezetés.

Ezt a két esztendőt hazánk történelmében, a legkorszakalkotóbb esztendőkké tették a megkezdett és dicsőséggel bevégzett küzdelmek.

A nemzet támadását a kormánynak az alkotmány és törvények ellen úgy a politikai, jogi, vallási, mint minden országos, nemzeti közügyben kiadott törvénytelen, önkényes rendeletei és cselekedetei indították fel.¹ Ezek a visszaélések a főhatalommal ismeretesek, főbb vonásaikban. Tekintettel azonban a jelenlegi Osztrák-Magyar monarchiát alkotó két ország történetére, szükséges, hogy minden ilyen nagy fontosságú eseményről minél hitelesebb és részletesebb adatokkal rendelkezünk. A mint ez a XI. kötet is mutatja, a részletes adatgyűjtés több tévedést igazít helyre, melyeket eddig igazaknak tartottak.

Ez a kötet adat a legfényesebb tanúbizonyosság, hogy újabb és újabb adatok napvilágra hozásával mennyivel világosabban jelennek meg előttünk a századokkal ezelőtti történet és hatásukban most is érezhető események, a nagy történelmi alakok képe.

Mily szabályosan domborodik ki a szerencsétlen Rudolf császár és király zavart kedélye, kire környezete, legnagyobb részben önző érdekektől vezettetve, úgy a Rudolf által kormányzott országokra, mint magára Rudolfra is a legkárhózatosabb befolyást gyakorolja.

Mily élesen áll ezekkel a törekvésekkel szemben Mátyás főherceg alakja, ki látja a dinasztia veszedelmét, tudja, hogy csak egy úton lehet segíteni, de még nem érzi elég erősnek magát, hogy az elhatározó lépést megtegye.

Mennyire feltűnnek a túlbuzgó vallásos érzésűekkel szemben nem csak a sokkal türelmesebb protestáns főurak, hanem egy-két felvilágosultabb katolikus főúr magatartása és cselekedetei is.

¹ L. M. O. E. X. k.

Rudolf király és kormánya a Bocskay támadását úgy akarta lecsillapítani, hogy 1605. január 6-ára országgyűlést hirdetett Pozsonyban.

Bocskay István támadása kezdetén, két kisebb ütközetben, nem győzött ugyan, de az elégtelenség oly nagy volt az egész országban, hogy Bocskay hadai csakhamar tekintélyes számúak lettek. Hozzá pártoltak a hajdúk is, az északi városok közül is többen; nemsokára megnyitotta kapuit Kassa is.

Ez idő alatt a király, Mátyás főherceg és a különböző kamarák, megkancelláriák az országgyűlés összehívása idejéről, az elébe terjesztendő propositiókról tanácskoznak Pozsonyban, Bécsben és Prágában. Az eredmény az, hogy Bocskay előnyomulása miatt az országgyűlést nem lehet megnyitni még január hónap második felében sem s a király békésebb időkre halasztja.

E helyett Bocskay hirdetett 1605 ápr. 17-ére Szerencsre országgyűlést.

Básta, kiben egyedül remélte Rudolf azt a vezért feltalálhatni, ki a magyarok mozgalmát le tudja verni, menekült Pozsony felé; éhezett, elgyengült katonáit a hajdúk üldözték, egyes hajdú-csapatok Morvába is becsaptak.

Bocskay nagy politikai tapintattal készítette elő ezalatt a szerencsi országgyűlés ügyét. Meglátogatta egyenként a felsőmagyarországi főurakat. Látogatása hatását növelte, hogy Erdélyben a megyék és székelyek 1605 február 21-én a maros-szeredai gyűlésen Erdély fejedelmévé választották.

A szerencsi országgyűlés valószínűleg 1605 április 17-én nyílt meg. Először Bocskay Istvánt Magyarország fejedelmévé kiáltották ki április 20-án. Bocskay letette az esküt és az országgyűlés megkezdette további nagyfontosságú működését: a békealkudozás, a kiegyezés nehéz kérdése megoldását. Mindkét küzdő félnek érdekében volt a béke mielőbbi megkötése, mert a harcz alatt legtöbbet szenvedett maga az ország.

A szerencsi országgyűlés a mit csak lehetett, megadott az újonnan választott fejedelemnek s felszólította Erdély rendeit is, hogy tartanak szorosán össze Magyarországgal, hogy lehessenek végre egy membrummá. Ugyancsak ez a gyűlés készíti el és küldi szét Európa népeihez azt a védíratot, melylyel igazolja felkelését, s mely az okok eloadása által Rudolf és kormánya ellen vádíratá lett. A vádírat felsorolja a kinevezett hivatalnokok igazságtalanságait, kik előtt nincs irgalom és kegyelem, több kárt okoznak a hosszas küzdelemben elgyengült magyarnak, mint legnagyobb ellensége. A legfontosabb váratat idegen vezérekre bízza, kiktől egymásután foglalja el a török, míg a magyar vezérek rendszeren győznek a törökök felett. Csordultig telt a pohár, midőn Rudolf Bastára és Belgiojozora támaszkodva, oly rendeleteket adott ki, hogy azok végrehajtása esetében Magyarországon az alkotmányos szabadságot, a vallás szabad gyakorlatát a végveszély

fenyegette, a midőn Rudolf 22,000 embert küldött Bástá és Kollonich alatt nem a török ellen, hanem magyar alattvalóira. Ekkor aztán szövetkeztek a törökkel.

A szerencsi gyűlés eloszlása után Bocskay hadai szaporodtak, úgy, hogy Erdély segélyére is jelentékeny hadi erőt küldhetett; egy más nagyobb sereget Magyarország északnyugati részeinek meghódításával bízott meg.

Rudolf napról-napra növekedő kedélybetegsége miatt a Habsburg dinastiát az a veszedelem fenyegette, hogy Magyarországból még azt is elveszíti, a mit eddig a töröktől megvédelmezett. A főhercegek, Mátyás, Miksa, Ferdinánd és Ernő Linzben tanácskoznak, hogy a veszedelmet mikép háríthassák el, s tanácskozásuk eredménye lett, hogy elmentek Prágába, itt Rudolf előtt Ferdinánd magyarázta a nagy veszedelmet és sikerült is reá vennie Rudolfot, hogy megbízza Mátyás főherceget a Bocskayval való béketárgyalások megkezdésére.

Bocskay békefeltételei első helyén állottak: a vallás szabad gyakorlata és az ország alkotmányos jogainak helyreállítása. Bocskaynak segítségére jött Illésházy István is, kinek Rudolf kapzsisága miatt Lengyelországba kellett menekülnie. Illésházyban Mátyás főherceg is, Bocskay is bízott. Benne mindkét fél a béke őszinte barátját és előmozdítóját látta, kinek tapasztalatban gazdag, hosszú élete elég tapintatot és bölcseséget adott, hogy a legnehezebb kérdések megoldását is békés úton lehessen tőle várni.

Bocskay föltételei úgy az egyházi, mint a közjogi és belpolitikai téren meglehetősen szigorúak voltak, a külpolitika tekintetében azt követelte, hogy Rudolf a vele megkötött béke után a törökkel is későn békét és pedig a Bocskay közbenjárásával.

Rudolf és Mátyás helyzete nagyon nehéz volt; seregük, pénzüik elfogyott, nem kaptak sem a német fejedelmektől, kik részint vallásukat, részint függetlenségüket féltették, sem a lengyelektől. Sőt mindenki azt tanácsolta, hogy minél hamarább lesz béke a magyarokkal, annál jobb.

Az eredetileg Lőcsére tervezett béketanácskozásokat Korponára tették át, kölcsönös megegyezéssel.

Bocskay pártja és hadserege Korponán s körülötte elterülő községekben gyűlt össze. Bocskay, Erdélyből visszatérő útja alkalmával, Rákos mezején találkozott a török nagyvezérrel, kire a főurak fényes csoportja, a 7000 válogatott, szép huszár élénk benyomást tett.

A fejedelem november 17-én érkezett Korponára. A helyváltozásról a követek egy részét, kik táborában jelen voltak, szóval értesítette, másokat írásban. Az országgyűlésen úgy a főrendek, mint a rendek közül igen jelentékeny számú tag volt jelen.

Bocskay hívei között az egyezkedés alatt két párt alakult; az egyik, a melyik nem volt megelégedve Bocskay feltételeivel, többet kívánt. Ez a párt a kisebbség volt, de befolyását növelte, hogy a

hajdúság altisztjei és ezekkel a hajdúság hozzájuk csatlakozott. De a fejedelemnek és Illésháznak (igaz, némi jutalmakkal és Bocskay 1605 december 12-én Korponán kelt szabadalomlevelével) sikerült őket lecsendesíteni. Számosabb volt a békepárt. Tagjai voltak a főurak, a megyék nagy részének és városoknak követői.

November 24-én kezdték meg a király és főherczeg válaszának tárgyalását, melyet Bocskay július 17-iki föltételeire adtak. Ezeket a föltételeket Prágában is, Bécsben is vakmerőeknek találták s a válasz annak a hangulatnak volt megfelelő.

Legnagyobb erővel követelték a feltételek a vallás szabad gyakorlatát. Nem volt ez feltűnő, hiszen ezekben az időkben Magyarországon mindössze 300 katolikus pap volt, beleszámítva valamennyi érseket, püspököt, apátot, prépostot, kanonokot, plébánost és fölszentelt szerzetest, kivétel nélkül. El lehetett volna törülni a katolikus vallást, de ez a nagy tömeg mérsékelt maradt s nem utánozta az angolokat, hollandokat, spanyolokat, csak egyenlő szabadságot kívánt minden vallásfelekezethez.

Evvél a böles mérséklettel szemben az udvar magatartása a lehető legelfogultabb volt. A vallás kérdése az udvarban rendre négy pártot hozott létre, a kérdés eligazításába beleavatkozott a pápa, II. Fülöp spanyol király; de végre is az eredmény az lett, hogy a pápa kimondta a „tolerari posse“-t, mikor meggyőződtek, hogy másképen segíteni nem lehet.

A török béke is nehéz kérdés volt. Rudolf egészen másképen látta a helyzetet, mint Mátyás főherczeg. A király nem akart békét kötni; ez esztelen akaratát a külföldi, a körülményekkel ismeretlen követek pártolták, kikkel szemben a főherczeg háta mögött megalakult a békepárt.

A nádorság kérdése újabb zavart okozott. A rendek végre is azt határozták, hogy a legközelebbi országgyűlésen nádort választanak.

A kamarák is a Habsburg-kor intézményei. Feladatukat, hogy a kormány számára pénz legyen, nemcsak a törvény korlátain belül, hanem a törvény ellen is megoldották. Régi törvényes és hagyományos szokás és rend volt Magyarországon, hogy a család ingatlan vagyona a fűtség kihaltával a „koronára“ szállott vissza s a korona viselője újra eladományozta annak, a ki arra érdemeket szerzett. De ez a kamarák korában megváltozott. A korona viselője nem adományozta el, az ilyen magvaszakadt birtokokat, hanem eladta. S kezét nemcsak akkor tette reá a birtokra, ha másod vagy harmad ágú fiutódok éltek; de ha szükség volt a pénzre, még az első ágú fiutód ellen is fel léptek s a birtokot elvették. Ezek a visszaélések voltak azok, a melyek még az udvarias Bocskayt is kihatározták türelméből s erős szavakkal követelték, hogy a mohácsi vész előtti kincstartó és kincstartói hivatalnokokat állítsák fel ismét. A kamarák magaviseletére legjellemzőbb

eset az Illésházy István esete, rajta kívül: Dobó Ferencz, Homonnay György és Bálint és mások. A kamarák érdekében az uralkodó környezete is kifejtette minden erejét. A régi rendszer most tarthatatlan, mert a II. Lajos alatt rendszeressé lett túlkapásokhoz vezetett volna. Forgács, a király és a főherceg nevében, mást nem is ígért, mint hogy a kamarák a legközelebbi országgyűlésen reformáltassanak. A gyűlölet a magyarok részéről a legnagyobb volt a pozsonyi kamara és a szepesi kamara elnöke, Szuhay és Migazzi ellen, kik egyszersmind főpapok is lévén, a gyűlölet az elnökökről átment a főpapságra is. Érdekes követelése a rendeknek, hogy megyés püspök csak az lehessen, kinek meg is van a megyéje s csak ezimzetes ne lehessen, mert az ilyeneket azután más világi hivatalok jövedelmeivel kell kárpótolni. Ebben a kérdésben több emlékirat s úgynevezett röpirat is növelte az izgatottságot. A dolog lényegét ebben a kérdésben is Bocskay ismerte fel. A papi pályán a legegyszerűbb származású is elérhette a legmagasabb méltóságot, természetesen akkor is bizonyos szolgálatok segítségével. Ilyenek voltak Szuhay, mézsáros fia, Migazzi, horvát paraszt fia. Mint-hogy a nemesség hiánya a jelenlegi főpapoknál egyik ok volt, így előállott egy közvetítő indítvány, hogy főpap csak nemes lehessen.

Közvetlenül ez után következik a rendek kívánsága a jezsuiták-ról. Majdnem következetlenségnek tűnik fel, ha meg nem gondoljuk, mi lett eredménye Erdélyben a jezsuita kormánynak: néhány győzelem s tíz évig tartó nyomor, Básta szekere. Ettől félték a magyarországiak is. De e mellett félelmüket növelte az a szokás, mely az adományozó levelekben a XVI. század végén és a XVII. század elején szokássá lett, hogy a király az adományozott, vagy zálogba vetett birtokokon vagy uradalmon a vallás, az egyház ügyében az adományosnak vagy zálogbirtokosnak és örökösének semmi jogot, hatalmat vagy jurisdictiot nem ad, hanem megtartja magának. Nem ismeri el a „*cuius regio, eius religio*“ elvét. Mi lesz már most a protestáns földesúr a birtokon, vagy uradalmon talált vagy ezután kinevezett katolikus papokkal szemben? A rendek azt kívánták, hogy ezután az adományozó levelekben ilyen záradék ne legyen. Az udvar egy ideig ennek a kívánságnak is hevesen ellene állott, de miután belátta, hogy ennek a záradéknak az akkori viszonyok között nem sok haszna van, beleegyezett, hogy az eredeti, megszokott szöveg maradjon; a jezsuiták ügye pedig a legközelebb tartandó országgyűlésre halasztassék.

Panaszkodtak a magyar nemesség mellőzéseért úgy a katonai, mint polgári főbb állásokban. Ismét felemlítik a magyar vezérek alatt vívott győzelmeket, az idegen vezérek alatt szenvedett vereségeket. Azonkívül: az idegen vezérek nem ismerik a magyar viszonyokat, nem tudnak alkalmazkodni a körülményekhez s az eredmény itt is az, hogy az idegen vezéreket és katonákat jobban gyűlölik, mint a törököt. Hogy pedig hadvezéreknek való magyar nemesek ez időkből is voltak, bizonyítják a Basta, Belgiojozo stb. vezérek vereségei.

Boeckay ennek a sérelemnek orvoslását is kívánta. Rudolf korában különösen elszaporodtak a magyar területen levő várakban a külföldi tisztek, katonák. Ezek ellen az országgyűlés többször felszólalt, de nem lett eredmény. A fejedelem most azt kívánta, hogy az ország egész területén, városaiban, váraiban az összes hadi tisztségek, katonai előljáróságok — ide számítva a főispánságokat is — a kerületi generálisoktól kezdve le a legutolsó vicekapitányig vagy hadnagyig — magyarokkal töltsessék be.

Ugyanezen kérdéssel együtt kellett megoldani a végvárak őrségének kérdését is: idegenek vagy magyarok legyenek-e? Az idegen őrségek már oly gyűlölték voltak, visszaéléseik, zsarolásaik miatt, hogy az egész ország a magyar őrsegeket kívánta. Erre a célra jól lehetett volna alkalmazni a Báthory István által alapított hajdúkat; de ezeket mellőzték, helyettük a mezei hadakat, idegen zsoldosokat alkalmaztak. A hajdúkból akart Thurzó György is 1604-ben egy állandó, jól szervezett magyar sereget szervezni, mely magja legyen a későbbi nagyobb seregeknek. Így a hajdúk kenyerüket tisztességes, becsületes foglalkozással szerezték volna, az ország még megmaradt részeit védték volna s nem lett volna szükség az idegen, tunya és minden érdek nélkül küzdő katonaságra, melynél a hajdúk sokkal kevesebb zsold mellett is szolgáltak. De Rudolfal s még Mátyással sem lehetett ennek hasznát és előnyeit megértetni. Rudolf határozottan kijelentette, hogy olyan katonát alkalmaz, a melyet akar. Ezt ugyan az alkudozások rendjén nyíltan kimondani nem lehetett; hivatkoztak tehát a XVI. század egy más országgyűlési kérésére, hogy a magyarok önerejükön országukat megvédeni nem tudják, segítsenek uralkodóik idegen segélylyel. Hogy aztán az idegen segélyben mennyi haszon volt, kitűnt, midőn a XVII. század elején azt követelték, hogy az idegeneket vigyék ki az országból.

A Boeckay javasaltai között az is ott volt, hogy az országgyűléseken maga a király is jelen legyen. Ez sértette Mátyás főherceget; de ezt nem vették a rendek tekintetbe s kívánságuk mellett megmaradtak.

A béketárgyalások tárgyai voltak még: A hűtlenségi esetek. A törvénytelenül elkobzott javak ügye. A közbocsánat kölcsönös bocsánat. Külön hitlevél. Új hűségeskü; törvényes ellentállás az aranybulla értelmében. Boeckay adományainak és nemesítéseinek ügye. Főpapok panasza az egyházi javak zálogbavetése miatt, a mi a protestantizmus hatalmas terjesztője. Az ország törvényei czélszerű reformja. Panaszok az idegenek birtokvásárlásai miatt, paraszt községek városi rangra emelése s a magyar cancellaria teljes háttérbe szorítása miatt. A rendek követelése lesz alapja az 1608. IX. és X. t.-cikknek. A magyar cancellaria visszaszorítása a magyar ügyek vezetésétől Rudolf idejében éri el tetőfokát. A magyar cancellár és az ügyvezető titkár Prágában egy magyar emberen se tudott segíteni. Csattanós példája ennek Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kis-Szeben küldötteinek esete. 1604 első hónapjaiban a templomok és birtokaik elvétele miatt ezek az alázatos, jó német és

hű király-párti polgárok, kik az udvar nyelvén is jól tudtak beszélni, elindultak panaszaiikkal Bécsbe; innen Prágába utasították. Tizennyolcz hétig voltak Prágában, tizenöt befolyásos protectornak adtak 40—40 aranyat s különböző ajándékokat s végre is a „jó“ Corraduzzi mondá meg nekik, hogy menjenek haza s ne költsenek hiába. Mikor elbúsulva a magyar titkárhoz mentek jó tanácsért, ez megmutatta nekik az 1604. XXII. t.-cikket.

Mindezek nagy hatással voltak a korponai rendekre, úgy, hogy Bocskay és Illésházy csak nehezen tudtak velők boldogúlni.

A békealkudozások még nem voltak befejezve, midőn november 25-én Forgách Zsigmond emlékiratot nyújtott be a rendek elé.

A Forgách kívánságainak megfelelően a rendeknek is volt egy kívánságuk: hogy azokhoz a czikkelyekhez, a melyeket ők a következő országgyűlésen javaslatba fognak hozni, a korona már előre megadja beleegyezését.

Mindkét részről oly kívánságok voltak, hogy csak Illésházy közbelepése akadályozta meg a béketárgyalások félbeszakítását.

Forgáchsal megegyeztek a rendek a *törökbéke*, a *nádorválasztás* kérdése felől a jövő országgyűlésen, melyet a rendek „de facto“ akartak minden vita nélkül megtartani. A *kamara törlésében*, mely szerint a kamarák lényegökben fennmaradnak, de a kincstárnok mellé „hű perceptorokat“ állítson az ország. A thesaurarius püspök ne lehessen, hanem csak világi férfiú. A magyar katonaság alkalmazása, Forgách hite szerint, meglesz. De e hitnek semmi alapja nem volt, nem egyezett volna bele sem a király, sem a főherczeg, sem a német tartományok. A hűtlenség bűnével vádoltak ellen ezúttal a felség külön hitlevélben fog bocsánatot adni. Forgáchnak azonban nem levén meg a teljes felhatalmazása, sok és fontos kérdés maradt a fennebbieken kívül megoldatlanul.

Teljesen megoldatlanul maradnak a vallási kérdések. A rendek kívánsága, a tisztségek valláskülönbség nélkül való osztása nagy vihart támaszt a papi körökben. A „Partium“ ügye; fél ország Bocskay alá kívánkozik. Végre mégis sikerült a békejavaslatokat írásba foglalni s december 3-án a rendek is elfogadták.

A rendek még december 10-ig együtt maradtak, hogy a béke megkötéseig szükséges intézkedéseket megtegyék.

A korponai országgyűléssel egyenlő jelentőségű a kassai országgyűlés 1606. április és május hónapokban.

Úgy Bocskay, mint a rendek, sőt maga Illésházy is azt hitték, hogy a béke megkötése nem terjed hosszú időre. Csalatkoztak. A bécsi bizottság a békének minden pontját ab ovo vette, úgy, hogy hat hétnél tovább tartott, a míg meg tudtak állapodni. Illésházy Horváth Péter deákot küldte Bocskayhoz a kiegyezéssel. Ő maga kifáradva, a trencsényi fürdőben keresett üdülést.

Nagy és nehéz dolog állott most Bocskay előtt, épen mint Mátyás főherczeg előtt. Bocskaynak tömegekkel, pártokkal kellett megküzdenie,

Mátyás főherczegnek pedig Rudolf királylyal, kinek kedélybetegsége napról-napra súlyosabb lett.

Mátyás főherczegnek útjába sok akadályt gördítettek a túlzó katolikuskok: Forgách Ferencz nyitrai püspök, a pápai nuncius, a spanyol követ, különösen a vallás ügyében. Jóllehet a pápa kimondta a „tolerari posse“-t, ennek a túlbuzgókra nem sok hatása volt.

Ez ellen a párt ellen a főherczeg is elküldötte Prágába a maga követét, Breuner Siegfried Kristófot, az ausztriai kamara elnökét, hogy Rudolf előtt tárja ki nyiltan a helyzet képét s vigye ki, hogy a császár fogadja el az 1606. február 9-diki egyezséget. Rudolf elhatározta végre márczius 21-én, hogy a bécsi kiegyezést megerősíti, erről a napról kelt az erről szóló kir. oklevél, mint a felhatalmazó okirat is, mely Mátyás főherczeget Magyarország kormányzójának nevezi ki. Természetes, hogy Rudolf mind a két oklevelet egy rakás feltételhez kötötte, de szerencsére ezek külön levelekben voltak megírva, Mátyás főherczeg szépen félretette, s így az oklevelekből minden megszorító kikötés kimaradt.

A bécsi februári cikknek Bocskayval elfogadtatása is sok gondot adott Mátyás főherczegnek.

Bocskayban azonban erősebb volt az alkotmányos érzés, mint Bécsben gondolták; márczius 7-én kelt meghívó levelével országgyűlést hirdetett április 16-ikára Kassára. Két nappal a meghívó kelte után elkészítette az 1606. április 4-ikére hirdetett kolozsvári országgyűlés számára a fejedelmi előterjesztéseket, melylyel a fejedelem a bécsi februáriusi egyezésnek Erdélyre vonatkozó pontjait az erdélyi rendek elé azon megokolással küldi be, hogy nem akarván „semmit az kegyelmetek híre nélkül végezni és cselekedni a kegyelmetek jövendőbeli állapotja felől, akartuk kegyelmetek eleibe egész országúl támasztani (a bécsi cikket) és arról per voces liberás a kegyelmetek sufragiumát érteni“.

A kassai országgyűlés, régi szokás szerint, csak rendre népesedett meg, de Szt.-György-napkor már a három országgyűlés között a legnépesebb volt. Ekkor nyitotta meg a fejedelem a népes országgyűlést, melyen legelőször is az lett köztudomásúvá, hogy bár a fejedelem maga is nagyon óhajtáná a kibékülést, de evvel az egyezséggel, több ok miatt, nincs megelégedve. A fejedelemnek ez a hangulata tetszett mindazoknak a túlkapó elemeknek, melyeket már a megelőző gyűléseken is csak nehezen lehetett féken tartani. Voltak, a kik a Bocskay által adományozott birtokaikat féltették s ezért szerették volna, hogy Bocskay hatalma minél nagyobb területre terjedjen. Ezek mellett sokkal nagyobb számmal voltak, kik politikai célokból tartoztak a túlzók pártjához: a felsőmagyarországi és erdélyi főurak és követek. Ezek azt akarták, hogy Magyarországból, Kassából, Tokajból, Erdélylyel együtt, Bocskay hatalma alatt hatalmas magyar államtest alakuljon. A zavart növelte még a török beavatkozása is. A török attól félt, hogy

ha Bocskaynak sikerül békét kötnie a királylyal, akkor ő kedvezőtlenből fog köthetni. Épen ezért biztatta a túlzókat, hogy így meg úgy lesz. Ide csatlakoztak a hajdúk is.

Mindezek nem téríték el Bocskayt a helyes útról; templomi kincsek és kölesönök útján szerzett mintegy 160,000 tallért, mely öszszeggel a zúgolódókat lecsillapította, a leglármasabbakat azonban, egyszerűen felakasztatta. De a Bocskay és Illésházy minden jóakarata a mérsékelt elemek túlsúlyra juttatásában majdnem megbukott a Rudolf kormányának erőszakosságán. Ilyen volt Bocatius elfogatása, Kassán az elfogott német zsoldosok lópor-összeesküvése a fejedelem és a rendek ellen. Mindezek a politikai életet olyanná tették, a milyen volt kevés-sel a mohácsi vész előtt.

Ez csak a fölszín volt; a mélyben uralkodott a komoly elem, mely a békét igazán akarta, s a mint a zajongó hullámok kezdettek kiféradni, úgy lépett előtérbe ez a komoly elem s vette kezébe ismét a béke ügyének vezetését. Így azután hozzáfoghatott az országgyűlés a bécsi czikkek tárgyalásához is május 12-én az országos határozat szövegezése is megállapított és elfogadtatott.

A további béketárgyalásoknál legtöbb zavart okozta a vallás és az egyházpolitika ügye. Úgy ezek, mint a többi fontos ügyek: a nádor, a személynök, a szt. korona, a született és honfűsített magyarok jogai és más számos vitás kérdés vagy a tárgyalások alkalmával rendeztetett, vagy a legközelebb tartandó országgyűlésre halasztatott. Az országgyűlés azután feloszlik, a nélkül, hogy határozott volna a felett, hogy a Bécsbe küldendő követtség korlátlan fölhatalmazást kapjon-e a további alkura, vagy ultimatumot? Ezt egy bizottságra bízták, hol győzött Illésházy pártja és a bizottság korlátlan felhatalmazást kap.

Igy jön létre az 1606-iki bécsi béke, melynek folytatása az 1608-iki pozsonyi országgyűlés, hol a koronázás előtti és utáni törvény-czikkekben a magyar nemzet helyre pótolta mindazokat a mulasztásokat, melyeket több mint 150 év alatt figyelmen kívül hagyott,

Domján István.

Velasquez.

A név, mely czikkemnek czíme, az európai culturtörténetnek egyik legünnepeltebb neve. Waagen a világ legnagyobb festőjének nevezi, „a ki valaha élt és festett“. Művei el vannak terjedve az egész világon; mindenütt a csodálat és bámulat tárgyai. Nemesak hazájában őrzik kegyelettel festményeit és büszkélkednek velök, hanem Angliában, Franciaországban, Németországban, Szentpétervárott, mindenütt büszkén mutogatják műveit. Olaszországnak majd minden nyilvános képtárában találunk festményeiből, még a magán gyűjteményekben is, mint pl. a milánói Brerában. Bécsben a császári képtárban 13 műve van, a Harrach-féle gyűjteményben egyikel eszebb arcképeinek, a bibornoki ornatusba öltöztetett infánsnak képe. Csak a budapesti képtárakban nem találjuk egy eredeti művét sem, meg Belgrádban, Bukarestben, Sofiában.

Meg fog nyilni néhány év múlva *Szép művészeti Múzeum*-unk és nem lesz benne Velasqueznek, a világ egyik legnagyobb coloristájának egyetlen egy eredeti műve sem, mert a mi lehetett volna: *Baltasar Carlos* infáns képe, annak megvételét szerencsétlen történetű képtárigazgatónk elmulasztotta, tehát Benczur Gyula művésznök tulajdona lett. A mit pedig e sorok írója ajánlott megvételre egy genuai mű-úrústól, annak megvizsgálására nem jutott 250—300 franknyi utiköltség a m. kir. orsz. képtár átalányából, noha genialis volt pénzügy-miniszterünk, Wekerle, milliókat tudott előirányozni a *Szép művészeti Múzeum* céljaira.

De nem akarjuk e helyütt kritika tárgyává tenni orsz. képtárunk eljárását, csak okát akartuk adni, hogy ha az országnak a kisededvők felett álló összes iskoláiba bevitt művészeti oktatás eredménye következtében valaki Velasquez műveit keresné orsz. képtárainkban, miért keresné hiába.

Orsz. képtárunk vezetőségéről ezúttal, a Velasquez-kiállítás alkalmából, dicsérettel és igaz elismeréssel kell megemlékeznünk. Készséggel kell elismernünk, hogy ügybuzgalommal s szakértelemmel tesz meg minden „pénzbe nem kerülő“ intézkedést közönségünk műérzékének ápolására, fejlesztésére. Egymásután rendez tárlatokat a régi és modern metszetekből, evidentiában tartja a külföldön eladásra kerülő műgyűjteményeket. Antwerpenben országos ünnepélyekkel, diadalmenetekkel, az egész művelt világból összehordott Van Dyck-képekkel ünnepelték meg a mester születésének három-százados évfordulóját s orsz. képtárunk legott Van Dyck kiállítást rendezett a nagy festő műveinek reproductióiból. Ez év júniusában Madridban rendeztek Velasquez-kiállítást, a nagy spanyol festő születésének három-százados emlékére és orsz. képtárunk sietett összehordani Velasquez műveinek másolatait.

Budapest rendezett a nagy mester emlékére Velasquez-kiállítást; mi Kolozsvárott egy rövidke cikket szentelünk a kiváló festő emlékének s benne felhívjuk Budapestre utazó közönségünk figyelmét a Velasquez-kiállításra, melynek megtekintését érdekesnek és tanulságosnak is tartjuk.

A három teremben elhelyezett 146 mű között van 18 olajfestmény, a többi fénykép és metszet-sokszorítás. Az olajfestmények között ott van az országunkban egyetlen Velasquez-kép, a Benczur tulajdonában levő *Don Carlos Baltasar* infáns vadásruhában, IV. Fülöp spanyol királynak és nejének Bourbon Izabellának legidősebb fia. A kép a mesternek egyik sikerült, szép kivitelű, jól conservált műve, melynek hasonlója megvan a madridi Pradoban, hol 62 képe van együtt. Emlékezet után festett másolatnak tűnik a Kilenyi Hugó tulajdonát képező *IV. Fülöp spanyol király a marsalbottal*, melyen az arcot leszámítva semmi sincs Velasquezre emlékeztető. Az olajmásolatok között csak kettő van igazán sikerültnek mondható: *Margit infánsnő*, melynek eredetije a bécsi császári képtárban van, a másik *Montanyes spanyol*

sobrász arcsképe, eredetije a mádridi Pradoban. Mindkettő Balló Ede másolata. Érdekesség tekintetében első helyet érdemlik: *X. Incze pápa* és *Don Carlos Baltasar* lovasképe. Az előbbeninek eredetije Rómában van a Doria palotában, az utóbbi a Pradoban. Mindkettő hatalmas alkotás, mondhatni a világ összes arcsképei és lovasképei között a legjobbak közé tartoznak. A nálunk kiállított másolatok azonban szerfelett gyengék és fogyatékosak. Hasonlóan gyenge másolatok a többiek mind. *A las hilanderas*-t Velasquez híres képét, Tornai Gyula a leggyengébb másolatban állította ki. *Moenippus* és *Aesopus* Balló Ede másolataiban igen hézagos vázlatok. A többi szót sem érdemel.

Megütközéssel láttuk, hogy festőművészeink, a kik egyenesen Velasquez másolása végett mentek Bécsbe, Madridba, nem a legjobb, leghatásosabb műveit válogatták ki a mesternek, hanem a legkevésbé rokonszenves festményeket. Sajnálattal nélkülöztük a kiállításon a *Vulcanus* híres képét, *A los borrachos*-t, *A las lanzas*-t, *Bréda átadását*, a híres *Feszületet*, *A las meninas*-t, *Bourbon Izabellát*, *Olivárez*-t, *Don Juan d' Austria*-t, melyeket mind csak metszetekben, fényképekben, heliogravurekben láthatunk. Ez utóbbiak közt remek reproductio *Quevedo* spanyol költő mellképe.

Azonban a tárlat így is érdekes, tanulságos s rendezőjének, dr. Térey Gábornak becsületére válik. Mindenesetre jelentékenyen hozzájárult vele közönségünk műérzékének fejlesztéséhez s kifejezésre juttatta általa a kegyeletet és megemlékezést a világ egyik legnagyobb művésze, a reális festészet egyik legnagyobb mestere iránt. Mert Velasquez-t bizonyára a legnagyobb művészek közé kell sorolni nemcsak a XVII-ik században virágzása tetőpontjára jutott spanyol festészetben, hanem a művészetek egyetemes történetében is.

Ha Velasqueznak összes festményeit számbaveszszük, mindannyiban a nagy realista tűnik elénk, a színek nagy mestere. Miként egyik tehetséges kortársa: *Zurbaran*, ő is teljesen elfordult a képzeletvilágtól, mindig és mindent a természet után festett. Arcképet, embert, állatot, tájképet, az élő és élettelen természetet, mindent a valóság után ábrázolt. Még szent képeiben is realista volt egész a naturalismusig. Madonnáit is élő modellek, sevillai pórnök után ábrázolta. Mindig az igazságot, a valót, az élethűséget, a természetet akarta kifejezni és soha sem idealizált. Szinte sajnáljuk, hogy nagy tehetségét olyan bárgyú lények, ostobák, hülyék ábrázolására is kellett pazarolnia, mint a minővel a spanyol királyok, főleg IV. Fülöp udvara tele volt. Törpéket, udvari bolondokat, bohóc ruhákba öltözött udvari személyeket, parókás, krinolinós bábokat kellett festenie az udvari festőnek, — és megörökítenie egy sereg formátlan alkatot, semmitmondó, kifejezéstelen, szellemtelen arcot. De ő mindezt nagy művészettel cselekedte meg, felülmúlhatatlan természeti hűséggel festett mindent úgy, a mint a valóságban volt. Ez tette őt nagy realista művészzé. Ezért nevezzük Velasquez-t a világ egyik legnagyobb arc képfestőjének.

Dr. Ferenczy József.

KÜLÖNFÉLÉK.

Debreczeni Márton költeményei az Erdélyi Múzeum kézirat-tárában.

Mikó Imre 1855. jan. 25 iki levele mellett Kazinczy Gábornak elküldte Debreczeni *Kazintzyhoz* cz. anakreoni dalát. „A napokban — írja — Debreczeni irományait forgatván, azok közt véletlenül egy Anakreon-dal jöve kezeimbe *Kazinczyhoz*, a nagy úttörő magyar prózaistához és költőhöz. Azonnal önre gondolék — mi egyébiránt nálam különben is gyakran történik. Kettős érdekl, fokozott figyelemmel olvasám el a tárgya által nagygyá lett kis dalt, s megvallom, jól esett mind az énekesnek, mind az énekeltnek multjára és érdemeire, szenvedései- és koszoruira visszaemlékezni, s szivem méltányoló belszózatával, lelkem kegyeletes elismerésével adózhatnom dicső emlékeiknek“ stb.

E sorok mellett elküldött költemény s a fenti „irományok“ szó ösztönöztek, hogy Debreczeni ez íratai után újra kutassak az Erdélyi Múzeum kézirat-tárában, s valóban ráakadtam kézirat-tárunk még rendezetlen részében a már elébb is többször s hiába keresett költemény-kötet eredeti kéziratára, egy igénytelen zöld papír-kötésű könyvre ily cím alatt: *Bor és Szerelm Dalok*. Három könyvekben. Debretzeni Márton által. 1819. 8r 264 l. és 3 lev. tartalom. Ugyanebbe volt betéve a föntebb idézett *Kazintzyhoz* címzett anakreoni dal kézírata is, mely különben a kötetben is megvan.

E kötetben az I. könyvben 23, a II-ban 30, a III-ban 32 csupa anakreoni dal van a következő, Csokonaytól vett jelíge alatt:

Kancsót fiú! veszendő
Ez élet és előllink
Mint egy pohár bor, elfogy.

Ezt egy Anakreonból vett hasonló tartalmú másik jelíge s aztán a következő *Ajánlás* követi:

Vedd e csomó virágot!
Vedd reszkető kezemből
Szivem szerette Lóri!
Kebled szelid körébe
Kötöttem ezt. Fogadd el!
Nem kérek érte semmit,
Csak csókjaid s szerelmed!

E szerint 86 csupa anakreoni dal a kötet tartalma s tárgya majd mindegyiknek csakugyan a szerelem és bor és az 1802-ben született költőnek ifjúkori művei. Első tekintetre is szembeötlő, hogy a fiatal költőnek mesterei maga Anakreon és Csokonay voltak s e kötetben az Anakreon költése ugyanazon elveinek és hangulatának hódolt, melyről Csokonay szép szavai így szólnak: „daljainak foglalatjok a szerelem, a bor, az öröm, a megnyugodt lélek, csendes és szorgalom nélkül való

élet, barátság, szépség, tavasz, rózsza, galambok stb. Nincs azokban semmi fájtalanság, részegítő és lázadó indulat, vastag baromi gyönyörködés: hanem csak nyájas enyelgés, rendkívül való elérzékenyülés, könnyű és szabad epicureismus“ stb. Csokonaynál megtalálható ez idézet folytatása.

Természetesen Lóri Debreczeni költeményeiben ugyanaz, mi Csokonaynál Lilla; azonban azzal a lényeges különbséggel, hogy Lóri, minden látszat szerint, a képzelet lénye, az ifjú kedély tárgyat kereső álomalakja; míg a Csokonayé valóság volt. Vagy talán későbbi nevéhez szólnának már ezek? De korábbi datumuaknak látszanak s így e pont legalább is kétséges; mert ahhoz a valóság, a realitas is kevésnek látszik bennök. Csokonayn kívül, mint említők, maga az eredeti Anakreon is állandóan kezében volt. Nemesak jelígéje mutatja ezt, hanem alább is írja: (I. 10.)

Nem a Hómer babérja,
De lám Anakreonnak
Mirtusza éget és gyűjt.

Valóban, mint ismételve is mondja tehát, őt választá mesteréül; ő is vidám poeta kíván lenni. Miképen Anakreon Tempe zöld vidékin, mint a bor és szerelem dalnoka, miképen ez a víg költő, a Gracziák és Apolló kedveltje, kinek myrtus volt fürtein, ki sohasem panaszkodt s mindig boldog örömtől énekelt: úgy akar élni ő is, míg szelid s mosolygó szemmel néz rá az élet; s így szól mesteréhez:

azon pohárnak,
Melyből te hajdan ittál,
Engedj! hogy annak én is
Jó balzsamát ihassam! —
Oh! kedves ízű az! nincs
A halhatatlanoknak
Nektárja olyan édes! —
A szívet ah! örökké
Szelid örömben tartja
S az életet mosolygva
Kíséri át halálig.

Ennek a gondolatnak ad majdnem mindenik dalában kifejezést, kivéve talán, hogy Csokonayt és Kazinczyt is e formában s e dalok közt énekli meg és ez költeményeiben nem csekély egyhangúságot okoz. Bor és a szerelem az ő világa, ezek mellett még a barátság s egyébvel nem gondol. Feledi a mult keserveit, a jövő kétes reményét, a sírba is vigan megy, vagy legalább is ez nem ijeszti. Az élet minden viszonyai közt dalolva él derült bölcselkedés, csendes megelégedés, csupán a jelennel törődés közt, mint a ki vidám öröme, borra, szerelemre van teremtve, miként Anakreon. Ehhez képest a szerelem szelid gyötrése, a lány hervadása, az élet mulandósága s ezért a felhívás szerelemre, borra, dalra; a szerelem mindenhatósága barátság, kincs halál felett; az egyszerű, természetes élet munka, bor, szerelem közt;

a mindenható Amor százféle rajza s fogsága (egész sorozatban); a bortól enyhülő szerelmi epedés; a szerelem boldogsága, ifjúság, rózsa, tavasz, tél; különböző hasonlatok és ellentétek a természet jelenetei és érzelmei közt; a halál szelid s fájdalommal közelgése: ezek tárgyai, melyeket jó, folyékony nyelven, de kiválóbb változatosság és szenvedély nélkül s rendesen nem szűkszavúan, sőt nem ritkán terjengősen, elnyújtva, tömörség nélkül és így Anakreon élénk, epigrammaticus fordulataitól, bájától eltérve, versekbe foglal, melyeket mindenestre 1830. előtt, de nem épen 1819-ben írt, mely év a kézirati kötetten sötétebb tintájával későbbinek látszik.

Ferenczi Z.

A Corpus Juris Hungarici legújabb kiadása és magyar fordításából 2 kötet jelent meg a Franklin-Társulat kiadásában legújabban, a mely a kiegészítő része a Milléniumi törvénytárnak (szerkeszti *Márkus Dezső* dr. törvényszéki bír): az 1000—1526 évi és 1529—1608 évi törvényezikkek. A magyar jogi irodalomnak dízére válik ez a két kötet. A *Corpus Juris Hungarici* eme kiadása kitűnő magyar fordításban közli az 1836 előtt alkotott latin szövegű törvényeket, oly formán, hogy a két szöveget egymással szemben állítva a páros számú oldalon a magyar törvényeknek eredeti, hiteles latin szövege, a páratlan számú oldalon pedig annak megbízható fordítása található. *Nagy Gyula* dr. országos levéltáros, *Kolozsváry Sándor* dr. és *Óváry Kelemen* dr. kolozsvári egyetemi tanárok fordították a latin szöveget, e mellett össze hasonlították minden egyes dekrétumnak eddig ismert latin szövegét az eredetinek megjelölt kézirrattal, jegyzetekben magyarázva meg, akár az eddigi közkeletű szövegtől való eltérést, akár az eddigi szövegnek egyéb fogyatékoságát. A két kötet elsejét, a mely az egész gyűjteménynek első kötete, *Márkus Dezső* terjedelmes bevezetéssel látta el a gyűjtemény szerkesztésénél követett elveiről és a *Corpus Juris Hungarici* mai jelentőségéről, *Kolozsvári Sándor* pedig a *Corpus Juris Hungarici* eddigi kiadásairól, kézíratairól, az eddigi gyűjteményekből hiányzó törvényekről nyújt tanulságos ismertetést. Mindegyik kötet igen bő tartalommutatóval van ellátva. A Franklin-Társulat milléniumi magyar törvénytára, melyből az 1836—1898. évi törvényeket és Werbőczy Hármaskönyvét magában foglaló kötetek már régebben jelentek meg, az első, a mely Magyarország törvényhozásának teljes anyagát és fokozatos fejlődését tünteti föl, Szent István királytól kezdve a mai napig. Minden magyar és minden erdélyi törvény, valamint Werbőczy Hármaskönyvének szó szerinti latin nyelvű szövege mellett közli annak magyar fordítását s így teljes képet nyújt a magyar törvényhozás kilencszázéves munkásságáról. A gyűjtemény érdeme, hogy minden törvényes rendelkezésnek keletkezésétől a mai napig a lehető legkönnyebben áttekinthető fejlődését tünteti föl s mindezt magyarázó jegyzetekkel. A néhány hét múlva megjelenő két kötet az 1608—1657. évi törvényeket és Erdély törvényhozását fogja tartalmazni — (Erdély 1548—1848 közti önálló törvényhozása itt először jelenik meg egységes kiadásában), míg az 1657—1830.

évi törvényeket tartalmazó két kötet — mely a gyűjteményt teljessé teszi — legkésőbb husvétkor kerül a könyvpiacra. A magyar törvénytár (1000—1895) összesen 20 kötetre terjed s előfizetési ára a munka teljes megjelenéséig 60 frt, kötve 75 frt. Megjelenése után bolti ára magasabb lesz.

A magyar szófejtés. A Magyar Tudományos Akadémia I. (nyelv- és széptudományi) osztálya nov. 6-án tartott ülésén *Halász Ignác* levelező tag *A magyar szófejtés történetéről* tartott értekezést. A magyar szófejtés története szerinte oly régi, mint a milyen régi az irodalma, mert már a kodexekben is találunk etymologizálást. Találkozunk a szófejtéssel a XVI. században első nyelvtanirónknál, *Erdösi János*nál és *Verantius Faustus* ötnyelvű szótárában, a ki először mutatja ki irodalmunkban a szláv eredetű szavakat. A XVII. században *Geleji Katona István* és *Otrokócsi Főrís Ferencz* tűnnek ki. Az utóbbi volt a hébermagyar rokonság első bizonyítója és elődje *Horváth István* ábrándozó nyelvészkedésének, mely magyarral akarta benépesíteni az egész világot. A XVIII. század az összehasonlító etymologia kora. *Örtel, Kalmár, Beregszászi* a keleti, *Sajnovics, Gyarmathy* az északi (finn-ugor) nyelvekkel; *Révai* mind a kettővel hasonlítják össze a magyart. Ugyan-ebben a korban kezdik meg nyelvünk idegen elemeinek részletesebb kimutatását is, a *debreczeni grammatika* pedig új szófejtő irányt kezd meg, midőn a hasonló alap-szótagú, de eltérő jelenésű szókat közös gyökérből származtatja. Érdekes, de szomorú a magyar szófejtés képe a XIX. században, *Révai* halála után egészen az 50-es évekig, *Hunfalvy Pál* föllépteig. A helyett, hogy a közvetlen múlt hagyományain építettek volna tovább, vagy a külföldi nyelvtudomány nagy vívmányain okultak volna, a szófejtés minden irányban az ábrándosság, elfogultság, téves nézetek rabja. *Sajnovics, Gyarmathy, Révai* örökségét csak *Sándor István* karolja föl, mások tovább is sémi nyelvekkel, vagy a latinnal, göröggel, némettel stb. hasonlítják össze nyelvünket. E mellett mindinkább terjed az a meggyőződés, hogy a magyar „eredten eredeti nyelv“, hogy maga magával magyarázható legjobban s ha vannak is szavaihoz hasonlók más nyelvekben, ezek az ősi gyökér-korszakból maradtak meg bennük közösen. Uralkodóvá lesz a *nyelvfilozófia*, mely minden hangnak önálló jelentést tulajdonít, minden lehető hangváltozást megenged és ilyen alapon fejtegeti a szókincset. Ennek az iránynak főképviselői: *Engel József, Fogarasi János, Márton József, Nagy János, Sasku Károly, Kassai József*. E tudományos színezetű szófejtés mellett fejlődik ki a *Horváth István* irányja, ki nemcsak az ókori népeket teszi magyarokká, mint elődje, *Otrokócsi*, hanem a paradicsom szereplőit is. Példájára egész sereg író magyarázgat hasonló szellemben.

Avar sírok az Alföldön. A csongrádmegyei Történelmi Társaság nem rég ásatást rendezett *Lapistó* és *Donát* községek határában, a hol már többször találtak érdekes régiségeket. Az ásatásnak szép eredménye lett, a mennyiben a Korógy-patak mellett tizenegy avar-korbelti sírt tártak

föl. Az egyik sír egy lovas vitézé, a kit lovával együtt temettek el. Sok gyöngyöt és kengyelvasat is sikerült kiásni, a melyeket a csongrádmegyei múzeumban helyeznek el. Az ásatást *Csallány* Gábor, a múzeum őre vezette s legközelebb folytatja.

Emléket a miriszlai csatatérre. Jövő 1900. évi szeptember hó 18-án 300-ik évfordulója lesz a Miriszlónál vívott csatának, mely Erdély történelmének ama végtelenül szomorú korszakában nemcsak a Mihály vajda feletti győzelemért, hanem a széthuzó s egymás életére törő magyarság nagy részében felébredt nemzeti szellemű összetartás fényes következményeinél fogva nagyjelentőségű esemény volt. A miriszlói csata fényes eredménye tartotta ébren a legnagyobb nyomorúságok közepette is a hazafias összetartás szellemét, mely Mihály vajda s Báta vérengző pusztításai daczára csakhamar Bocskay, a Rákócziak, Bethlen Gábor erőteljes nemzeti jellegű korát készítette elő. A miriszlai csata magyar vezérférfainak: Csáky Istvánnak, Borbély Györgynek, Bornemissza Boldizsárnak és társaiknak lelkes szavatai a Torda melletti táborból fejlesztették erős meggyőződéssé azon hitet, hogy ha a magyarság összetart és nem hajt uralomra vágyó önző idegenek csábítására, akkor sikeresen ellentállhat azok erőszakos támadásainak önmagára is. Alsófehérvármegye közönsége e nevezetes csata emlékét Miriszlónál a háromszázados évfordulóra, jövő 1900. évben emlékoszloppal óhajtván megjelölni, a maga körében meg is indította a gyűjtést. De mert e csata nagy jelentősége kiterjedt egész haza részünkre, az intéző bizottság méltán azt határozta, hogy a gyűjtést szélesebb körre is kiterjeszti. Hazafias bizalommal kérjük azért az „*Erdélyi Múzeum*“ olvasóit is, kik a multnak nagy tanulságait s elődeink emlékét méltó tiszteltetben tartják, szíveskedjenek adományaikkal e nemes irányú törekvést elősegíteni s küldjék adakozásukat Alsó-Fehérvármegye alispánjához Nagy-Enyedre.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

Az E. M. E. ig. választmánya nov. 8-án *gr. Esterházy* Kálmán elnöklété alatt ülést tartott, a melyen az igazgatóságban első ízben megjelent új alelnök *báró Wesselényi* Miklós és *gr. Wass* Béla vál. és alapító tag üdvözlötése után, *dr. Posta* Béla olvasta fel az érem- és régiségtár számára kívánt megfelelő új helyiség érdekében a közoktatási minsterhez teendő felterjesztés tervezetét. A felterjesztést bizottság fogja átnyújtani a minsternek, melyben az E. M. E. ig. választmányát az elnök és a régiségtár őre, az egyetem bölcsészeti karát pedig *dr. Schilling* Lajos és *dr. Szádeczky* Lajos fogják képviselni. Ezt követték a folyóügylek, melyek sorozatában a választmány megszavazta a régiségtárból a párisi kiállítás részére kívánt tárgyat kiadását; s bejelentetett több adomány az E. M. E. számára így: *dr. Finály* Gábortól könyv- és érem-adományok, *Veress* Endrétől 2 ivnyi nyomtatvány-töredék, *Komjáthi* Benedek szent Pál levelei fordításából.